

ALİ FUAD (ERDEN)'İN SAVAŞ HATIRATINDA I. VE II. SÜVEYŞ KANALI SEFERİ*

SUEZ CANAL CAMPAIGN I, II IN ALİ FUAD ERDEN'S WAR MEMORIES

Mithat AYDIN**

Öz

Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye katılmış olan Ali Fuad (Erden) Bey, Harp Akademisi'nden mezun olduğu 1903'ten 1957'deki ölümüne kadar Türk ordusunda Kolordu ve Ordu Kurmay Başkanlığı, Ataşemiliterlik, Müstahkem Mevki Komutanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı gibi farklı görevlerde bulunmuştur. Ali Fuad Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Fransa'da Ataşemiliterlik görevini yürütmekteydi. Onun, Filistin bölgesine gidişi, Cemal Paşa'nın Süveyş Kanalı'na yapacağı harekât için 4. Ordu Komutanlığı'na atanıp söz konusu cepheye gitmesi vesilesiyeldir. Ali Fuad Bey, Cemal Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Mısır, Filistin ve Suriye Cephesi'nde bulunduğu sırada serdetmiş olduğu fikir ve gözlemleriyle Kanal Harekâtı'nın neden ve sonuçlarını, Filistin-Suriye Cephesinde Türk ordusunun durumunu, Türk kurmayı arasındaki ilişkiyi, Arap isyanının mahiyetini ortaya koyan yeni bilgiler sunmaktadır. Belirtmek gerekir ki, şahıslar ve olayları ele alırken hissi davranmamıştır; kendi deyişimiyle "oldukları kadar ve oldukları gibi" aktarmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ali Fuad Bey, Cemal Paşa, Süveyş Kanalı, 4.Ordu Komutanlığı, Hicaz İsyanı.*

Abstract

Ali Fuad Erden who was in the Balkan War, World War I and Independence War had different duties such as corps commander, chief of the staff, military attaché, commander of fortified area and the commander of Turkish War Colleges from 1903, when he graduated from Turkish War College, to his death in 1957. Ali Fuad was a military attaché on France when World War I started. He went to Paletsine front because Cemal Pasha was appointed to 4th Army Commandership to make a military action in Suez Canal. Ali Fuad gave new informations about the reasons and results of canal operation, the condition of Turkish army in Paletsine and Syria front, the relationship between Turkish staff and the nature of Arab revolt through his views and observations in Egypt, Paletsine and Syria front when he was Cemal Pasha's chief of staff. It should be remembered that he was not emotional while he was telling the persons and events. Instead, he tried to tell them as they happened with his own word.

Keywords: *Ali Fuad, Cemal Pasha, Suez Canal, 4th Army Commandership, Hicaz Revolt.*

A-GİRİŞ: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE ALİ FUAD (ERDEN)

Bilindiği gibi 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'yı ziyaret Avusturya Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand ve eşinin bir Sırp tarafından öldürülmesi, Avrupa merkezli dünya savaşının fitilini de ateşlemiş oluyordu. Söz konusu suikast savaşın görünüşteki yönü idi. Gerçekte ise savaş, Avrupa'daki askerî, siyasî ve iktisadî rekabetin ortaya çıkardığı çatışma ve bloklaşmanın bir sonucu idi.

* Bu çalışma, 12-15 Kasım 2015 tarihleri arasında İzmir'de İzmir Valiliği, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İzmir Katip Çelebi Üniversitesi tarafından ortaklaşa düzenlenen "Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-Rus Penceresi)" başlıklı sempozyuma sunulan bildirinin metnidir.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, Kınıklı Yerleşkesi, Denizli, maydin@pau.edu.tr

Saraybosna olayının patlak verdiği sırada, Ali Fuad (Erden) Bey, 1913 kışından beri Paris'te Osmanlı Askerî ataşesi olarak görev yapmaktaydı. Haberin Fransa'da duyulduğu andan itibaren Fransız kamuoyunda nasıl bir etki yarattığı ve İtilaf devletlerinin Türkiye'ye karşı izlediği politikanın mahiyetini görmek bakımından verdiği bilgiler dikkate değer görünmektedir. Buna göre Saraybosna cinayeti başlangıçta Fransa'da fazla önemsenmemiş, sanki gelecekteki felakete engel olur diye görmezden gelinmiştir. Takip eden günlerde Fransız gazeteleri yazdıklarıyla sükûneti muhafaza etmeye devam etmişlerdir. Söz konusu olay bir ay sonra bile dünyayı tehdit eden "bir volkan gibi" kendini saklamaya devam ederken, Parisliler normal hayatlarını sürdürmekteydiler.¹

Esas itibarıyla, olayın Avrupa'yı genel bir savaşa sürükleyeceği konusunda Ali Fuad Bey de fazla kötümser değildir. Çünkü O, Avrupa'da genel bir savaşın olmayacağı, galip gelecek tarafın bile çok fazla zayıfatı göze alamayacağı kanaatindeydi. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nın aklın değil, his ve ihtirasların bir sonucu olduğunu düşünmüştür.²

Gelinen noktada Avusturya biliyordu ki, Saraybosna Suikastı genel bir Slav sorunu idi ve Sırbistan'ı ezmeden ülkesindeki ayrılıkçı hareketlerin önü alınamazdı. Nitekim, Rus tehdidine karşı Almanya'nın desteğini temin eden Avusturya-Macaristan 23 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya'ya karşı yapılan yayın ve propaganda faaliyetlerinin durdurulması, suikast soruşturmasının Avusturya ve Sırp memurlarınca yapılmasına ilişkin ultiimatoma verilen olumsuz yanıtta beş gün sonra Sırbistan'a karşı savaş ilanını açıklamıştır.

Savaş ilanının itilaf ve ittifak devletlerini karşı karşıya getirmesi kaçınılmazdı. Bu çerçevede Avusturya'nın yanında yer alan Almanya'nın ittifak bloğunu, Sırbistan'ın yanında yer alan Rusya'nın da İtilaf bloğunu kendi yanına çekmesi için diplomatik kanalları sonuna kadar zorlamışlardır. Zaten Rusya, Avusturya-Sırp diplomatik ilişkilerinin kesildiği 24 Temmuzda tarafsız kalmayacağını ilan etmişti. Rus hükümeti, Sırp topraklarının işgali durumunda Avusturya'ya karşı savaşa dâhil olacağını açıklıyordu. Nitekim Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanından bir gün sonra 13. Kolordusu'nu seferber ettiği gibi, 31 Temmuzda da genel seferberlik ilanında bulunarak tavrını ortaya koymuştur.

Avrupa düzeni ve kuvvetler dengesi açısından çıkarları birbirine bağlı olan ve patlama noktasına gelmiş olan rekabetin Avrupa büyük devletlerini bir savaşa sürükleyeceği açıktı. Nitekim, Almanya'nın 1 Ağustosta Rusya'ya, 3 Ağustosta Fransa'ya, 4 Ağustosta da Belçika'ya savaş ilan etmesi, İngiltere'yi harekete geçirmeye yetmişti. Kendi güvenliği açısından hayati öneme sahip olan Belçika'nın işgali, İngiltere'nin 4 Ağustosta "*Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterilmesi*" anlamında bir ultiimatoma vermesine neden olmuştur.³ Bunun kabul edilmemesiyle de İngiltere Almanya'ya savaş ilan ederek savaşa dahil olmuştur. Böylece 28 Haziranda Saraybosna'da işlenen suikast olayı, meydana gelişinden

1 Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, 2. Basım, Ankara, 1949, s.6.

2 Bu noktada Ali Fuad Bey'in, Paris Askeri Ateşliği sırasında önde gelen bazı Osmanlı komutan ve devlet adamlarının Saraybosna suikastının devletlerarası ilişkiler açısından ne ifade ettiği konusundaki kanaatine dair tank olduğu kimi görüşme ve konuşmalar kayda değerdir. Özellikle İsmet (İnönü) Bey ve Cemal Paşa'nın Paris ziyaretleri sırasında Saraybosna suikastı sonrası dünyanın gidişatına ilişkin serdetmiş olduğu fikirler, Osmanlı devlet adamları arasında dünyanın genel bir savaşa sürüklendiği ve ancak Osmanlı Devleti'nin muhtemel bir savaş halinde durumunun ne olacağı konusunda ciddi bir telaş ve endişe içinde bulunduğunu göstermiştir. Cemal Paşa "göreceksiniz neler olacak" diyerek geleceğe dair öngörüsünü ortaya koyarken, İsmet Bey genel bir savaşın yakın olduğunu, seferberlik ilan etmek şartıyla Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması düşüncesindedir. İsmet Bey'e göre savaşın sonunda hangi taraf galip gelirse gelsin her iki taraf da yorgun düşeceği için Osman Devleti taze kuvvetli ordusuyla toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma fırsatını elde etmiş olacaktır. İsmet Paşa'nın aktardıklarına bakılırsa Ahmet İzzet Paşa da üç yıla varmadan genel bir savaşın çıkacağını muhakkak görmüştür. Çünkü Ahmet İzzet Paşa, Avrupa'nın siyasi âleminde biriken karmaşık sorunların çözüm için Avrupalı devletlerin silaha sarılmaktan başka bir yolunun kalmadığına inanmaktaydı. Erden, Paris'ten Tih Sahrasına, s.5-6.

3 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*, c.1, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Seri No:3, Ankara, 1970, s.21.

sadece 37 gün sonra Avrupa'da alevlenen bir dünya savaşına dönüşmüş oluyordu. Ağustos sonlarında Almanya'ya karşı savaş ilan eden bir başka devlet Japonya olmuştur. İngiltere ile aralarında ittifak antlaşması bulunan Japonya'nın savaşa girmesi Almanya'nın Uzak Doğu'daki sömürgelerine göz dikmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Savaşa giden süreçte Osmanlı Devleti'ne bakıldığında, II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonra güç kaybetmeye ve çözülmeye devam etmiştir. 1908 Ekiminde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgali gelecekteki büyük felaketlerin habercisi gibiydi. Trablusgarp Savaşı (1911) ve Balkan Savaşları (1912-1913) çöküşün belli başlı kilometre taşları olmuştur. Esas itibarıyla Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde Büyük Devletlerin sömürgecilik yarışının en cazip alanı haline gelen Osmanlı Devleti belirsizliğe ve yalnızlığa sürüklenmiş durumda idi. İttihad ve Terakki yönetimi, Osmanlı Devleti'nin içine düşmüş olduğu bu yalnızlıktan önce Fransa ve Rusya ile, sonra da Almanya ile bir ittifak arayışına girerek kurtulmak istemiştir. Fransa, Osmanlı dostluğunun kendisine hiçbir şey kazandırmayacağı ve Rusya'yı gücendireceği düşüncesiyle, Rusya da Boğazlar ve Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçmeyi gerektirecek bir sonuç doğuracağı endişesiyle ittifak teklifini kabul etmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin ittifak talebi karşısında Fransa'nın tavrını Ali Fuad Bey'in aktardığı Cemal Paşa ile Fransız Dışişleri Bakanı arasında geçen bir konuşma açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ali Fuad Bey'in aktardığına göre Cemal Paşa, Fransız Dışişleri Bakanı'na "*Fransa Rusların emel ve ihtiraslarına karşı, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağladığı(nı) taahhüt ederse Fransa'ya yaklaşacağı*" söylediğinde, muhatabından "*müttefik Rusya'nın bilgi ve muvafakatı dışında Fransa'nın böyle bir taahhütte bulunamayacağı*" şeklinde cevap almıştır.⁴

Almanya'ya gelince, 1914 yılı ortalarında Enver Paşa tarafından kendilerine sunulan ittifak teklifini "*Türkiye'nin Almanya için bir yük oluşturacağı*" düşüncesiyle kabul etmemiştir. Aslında İttihad ve Terakki ileri gelenleri arasında Almanya'ya güvenmeyenler de yok değildi. Çünkü Almanya, Bosna-Hersek'in ilhakında Avusturya-Macaristan'ın, Trablusgarp'ın işgalinde de İtalya'nın yanında yer almıştı. 24 Haziran'dan sonraki süreçte Saraybosna sorununun bir krize dönüşüp tarafları savaşa sürüklemesi üzerine, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanmak isteyen Avusturya'nın ısrarıyla Temmuz sonunda Osmanlı ve Alman temsilciler arasında görüşmeler başlamıştı. Bu görüşmeleri zorunlu kılan bir başka faktör de Türkiye'nin Üçlü İttifak'ın zararına bir Balkan oluşumuna girmesi ihtimalinin söz konusu olmasıydı. Nitekim Viyana'daki Alman Büyükelçisi'nin 2 Mayıs tarihli telgrafı Rusların Türkiye, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'ı Üç İmparator Devletleri safına katma çabasından bahsediyordu. Alman hükümeti aynı mealdeki raporları Bükreş'teki elçisinden de almaktaydı.⁵ Bu nedenle Türkiye'nin Üçlü İtilaf devletleri kampına geçmesi ve bu çerçevede bir Balkan koalisyonu içinde yer alması ihtimali Almanya-Avusturya cephesi için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.

Nihayet 2 Ağustosta taraflar arasında gizli bir antlaşma hâsıl olmuştur.⁶ Antlaşmaya göre Almanya ve Osmanlı Devleti; Avusturya ve Sırbistan arasındaki çatışmada tarafsız kalacaklardı. Almanya, Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi durumunda, bu toprakların silah gücüyle korunması yükümlülüğünü üzerine alacaktır. Rusya; Avusturya ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlığına fiilen müdahil olur ve Almanya'nın da Avusturya'ya fiilen askeri yardımını icap ettirecek şartlar oluşur ve böylece bir savaş durumu ortaya çıkarsa Rusya'nın tavrı Osmanlı Devleti için bir savaş nedeni sayılacaktı. Almanya lehine savaşa katılacaktı. Ayrıca savaş durumunda Osmanlı Devleti'nin hizmetine girecek olan Alman askeri heyeti,

4 Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.8.

5 Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914/ Osmanlı Savaşına Neden ve Nasıl Girdi?*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.71-72.

6 A. Halûk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, 309-312. Antlaşma metni için bakınız: Mühlman, *a.g.e.*, s.168-170.

daha sonra Osmanlı Harbiye Nazırı ve Alman heyeti başkanı arasında kararlaştırılacak şartlara göre Osmanlı ordusunun sevk ve idaresi konusunda kesin bir nüfuz elde edecekti. Bu antlaşmaya üç gün sonra Avusturya da dâhil olmuştur.

Aslında 2 Ağustos Antlaşması'ndan bir gün önce Rusya savaşa girmişti ve bu Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini gerektirmekteydi. Fakat Osmanlı hükümeti savaşa girmekte acele etmemiştir. Hatta 3 Ağustosta savaşa tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Aynı tarihte ilan ettiği seferberliğin de İtilaf Devletleri'ne karşı olmadığını deklare etmiştir. Osmanlı hükümetinin 2 Ağustosta sonra savaşa hemen girmemesinde seferberlik sürecinin tamamlanmasının beklenmesi, batıda Alman başarısının kesinleştiğinden emin olunması ve Romanya ile Bulgaristan üzerinden Merkezi güçlerle bağlantı kuracak ulaşım ve iletişim güzergâhının açık tutulduğunun görülmesi gibi etkenlerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Ekim ayına gelindiğinde Avrupa'da yayılıp giden savaş, Osmanlı Devleti'ni içine çeken şartları olgunlaştırmıştı. Nihayet Almanların Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokma manevrası sonuç vermiş; Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) kruvazörlerinin –Osmanlı hükümetine sorulmadan Enver Paşa tarafından- Osmanlı karasularına girişine izin verilmesiyle⁸ somut bir şekilde savaşa giriş süreci de başlamıştır. Enver Paşa, atılan bu adımla Almanya'nın Osmanlı'nın kapitülasyonlarını kaldırması, Trakya ve Makedonya'da kaybedilen vilayetlerin ve kaybedilen Ege adalarının kısmî iadesi, Kafkasya'dan alınacak topraklarla Orta Asya Türkleriyle irtibat kurulması ve İtilaf devletlerinden tazminat alınması gibi hususlarda önemli kazançlar elde edeceğini umuyordu. Enver Paşa bunun sözünü almıştı. Fakat Von Wangenheim'in ifade ettiği gibi, Almanya, bu talepleri ancak savaş neticesinde “Avrupa işlerinde mutlak kontrolü” temin ederse yerine getirebilecekti.⁹ Sonuçta Goeben ve Breslau'nun Karadeniz'deki Rus donanması ve sahillerini bombalamasından sonra Osmanlı Devleti açısından savaş hali ortaya çıkmıştı. Buna karşılık olarak Rusya'nın 31 Ekimde Doğu Beyazıt'ı, İngiltere'nin de 1 Kasım'da Akabe'yi topa tutması, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaşı fiilen başlamış oluyordu. 2 Kasım'da Churchill Akdeniz'deki İngiliz savaş gemilerine Çanakkale'nin dış surlarını bombalamalarını ve Kızıldeniz'deki gemilerinin de Osmanlı Buharlı gemileri ile ticaret gemilerine saldırılarını istemiştir.¹⁰ Bu suretle 3 Kasım'da İngiliz ve Fransız donanması ilk olarak Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale tabyalarını dövmeye başlamışlardır. 17 dakikalık kısa süreli bu ilk bombardımana rağmen Türk ordusunun kaybı 5'i subay olmak üzere 86'dır. Türk kaybının fazla olmasının nedeni ise 14.000 metreden tabyalara atış yapan İtilaf devletlerinin savaş gemilerine karşılık verilememesi idi; çünkü Türk bataryalarının menzili 12.000 idi. Bu fiili durumundan iki gün sonra (5 Kasım'da) Fransa Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanını yapmıştır. Böylece fiilen savaşa girmiş olan Osmanlı Devleti 11 Kasım'daki savaş ilanı ile resmen savaşa dâhil olmuştur.

B- ALİ FUAD BEY'İN İSTANBUL'A GELİŞİ VE İSTANBUL'DA DURUM

Ali Fuad Bey 4 Ağustos 1914 tarihli şifreli telgraf üzerine Paris'ten İstanbul'a hareket etmek üzere hazırlıklara başlamıştır. Söz konusu telgrafta genel seferberlik ilanı haber verilmekte ve Fransa'da tahsil gören bütün Osmanlı zabitanı ile beraber İstanbul'a gelmesi emredilmekteydi. Emir üzerine Fransa'da tahsilde bulunan 25 Türk subayı ve askerî doktoru maceralı bir seyahatten 10 gün sonra İstanbul'a ulaşmışlardır.

7 Hüner Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu/Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı*, Kaynak Yayınları: 583, İstanbul, 2011, s.37

8 Ali Fuad Erden, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, İkinci Baskı, Ankara, s.68.

9 Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu/Savaşa Giriş*, c.1, Çev: Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.104-105.

10 Hüner Tuncer, “1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ed: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s.230.

Ali Fuad Bey, İstanbul'da görüştüğü başta Enver Paşa olmak üzere üst düzey Türk komutanların tavır ve konuşmalarında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin arzu edildiğini, hatta buna karar verildiğini fark etmiştir. Bu bağlamda İkinci Ordunun Birinci Şubesi'ne atandıktan sonra Cemal Paşa ile yaptığı görüşme sırasında onun "... Memleketin, sonu şüpheli bir maceraya atılmasını istemiyorum. İlanı harbi geciktirmek için elimden geleni yapmaktayım. Fakat Rusya bizim can düşmanımızdır. Rusya'nın mahvolmak üzere olduğunu görürsem son darbeyi de elbette ben indirmek isterim" şeklindeki sözlerini Osmanlı Devleti'nin savaşın sonuna kadar tarafsız kalmayacağına, Merkezî devletlerle savaşa birlikte katılmaya karar verildiğine, yalnız savaşa katılmak için en elverişli zamanın beklenmesi gerektiğine yormuştur. Bu eğilime paralel olarak ordu karargâhında büyük faaliyetler cereyan etmekte, teftişler, konferanslar, tatbikatlar, atlı seyahatler yapılmakta, gelecekteki Osmanlı sınırına ilişkin tartışmalar içine girilmekteydi. Alman subaylar sürekli olarak Liman von Sanders Paşa'nın karargâhına gidip, takrirler vermekte, talimatlar almaktaydı. Bundaki amaçları Türk subaylarının şevk ve heyecanını artırmak ve onları ruhen savaşa hazır hale getirmektir. Bu arada, bir taraftan Türk subayları Yavuz ve Midilli gemileri sayesinde Karadeniz'de egemenlik kurulduğu konusunda temin edilmeye çalışılırken, bir taraftan da Kafkasya'ya yapılacak çıkarmanın planları yapılmakta ve Türk subaylarına Rusça öğretimi için dersler verilmekteydi.¹¹

Hazırlıklar Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceği günün yaklaştığını göstermesine rağmen, tarafsızlık siyasetinin ortaya çıkardığı belirsizlik Almanlardaki hoşnutsuzluk ve serzenişin daha yüksek sesle ifade edilmesine yol açmıştır. Yavuz ve Midilli'nin Alman mürettebatı diğer Alman subaylarının düşüncelerine tercüman olacak şekilde "*Mademki Türkiye harbe girmiyor, niçin bizi memleketimize göndermiyorlar. Vatanimiz tehlikede iken, silah arkadaşlarımız muharebe ederken bizim burada rahat oturmaklığımız şin'dir. Goben ve Breslav mürettebatı biz buraya tiyatro oynatmağa gelmedik; muharebe etmeğe geldik*" demektedirler. Bundan da anlaşıldığı üzere Almanlar, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini sağlayacak kuvvetli bir baskıyı Türk hükümeti ve Başkumandanlığı üzerinde kurmaya çalışmaktaydılar. Aslında Almanların ısrarında Türkiye'nin savaşa gireceğine ilişkin Türk Başkomutanı Enver Paşa'ya olan güvenlerinin de ciddi bir etkisi vardı. Çünkü Almanlar Türkiye'nin savaşa girmemesi halinde kendilerine memleketlerine dönmeleri için Türk yetkililerden izin verilmesini talep ettiklerinde "*hayır hayır gireceğiz*" deniliyordu.¹² Bu nedenle Almanlar oyalandıklarını düşünmekle beraber, Türkiye'nin savaşa girmesini imkân dâhilinde görmekteydiler. Alman Başkumandanlığı da Türkiye'nin savaşa girmesini çabuklaştırmak için giderek baskısını artırmıştır. Bu amaçla Alman İmparatoru, Liman von Sanders vasıtasıyla göndermiş olduğu telgrafta "*Mareşal'in (Sanders'in) bizzat Enver Paşa'ya gidip İmparatorun selamını tebliğ etmesini ve İmparatorun Enver Paşa'ya pek ziyade güveni olduğunu bildirmesini ve başta Mareşal Liman von Sanders olduğu halde bütün Alman Heyet-i İslahiyesinin Enver Paşa'nın emrine tabi olduğunu da ilave etmesini*"¹³ söylemiştir.

Ali Fuad Bey'e göre Enver Paşa, savaşta Almanya'nın galip geleceğine kani idi ve Almanya galip geldikten sonra savaşa girmenin bir faydası olmayacaktı. Zaferin semerelerinden yararlanmak için savaşa girmeli ve bu uğurda fedakârlık yapılmalı idi. Zaferin temin edeceği kazançlar ise; bir kere Balkan harbinin ortaya çıkardığı lekeyi silecek, sadece Osmanlı değil, bütün İslam âlemi kurutulacaktı. Enver Paşa bu mukadderatı gerçekleştirmek için de kendisini manevi yönden görevli saymaktaydı. Nitekim Sultan Ahmet mitinginde hatipler ve şairler kendisini "*İslam sancağını yed-i celadetinde tutmakla*", "*bizzat meleklerin fışıldadığı üzere milletin kurtarıcısı olmakla*" övmekteydiler.¹⁴ Enver Paşa'nın bu ruh halini Medine Ziyareti sırasında yanında bulunan Ali Fuad Bey'in de bizzat müşahede

11 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.19-20.

12 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.20.

13 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.21.

14 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.21.

etmiş olduğunu belirtelim.

Osmanlı Devleti'nin savaşa sürüklendiği bir sırada, Alman ordusunun 1914'ün Eylül başlarında Marne Muharebesi'nde Fransız ve İngiliz ordusuna yenilgisinin Türk tarafında nasıl algılandığı, bu yenilginin Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını devam ettirmesinde neden etkili olmadığı konusunda Ali Fuad Bey'in verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Ali Fuad Bey, Osmanlı Başkomutanlığı'nın bu yenilgiyi gerçek anlamda takdir edemeyip inanmak istemediğini belirtir ve buna gerekçe olarak da şu şekilde düşünüldüğünü ekler. Söz konusu muharebeye katılan mevcut Alman ordusu dışında başka bir Alman ordusu Paris'in batısından bir çevirme muharebesi yapmaktadır. Bu çevirme hareketine zaman kazandırmak için Paris'in doğusunda harekât yapan Alman ordusunun geri çekilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Alman ordusunun yenilgisi önemli bir şey olmayıp bir taktikten ibaretti. Hatta Sadrazam Talat Paşa Almanların zaferine o kadar inanmıştı ki, iddiasını yazılı olarak bir zarf içine koyup, iddiasının doğru çıkması halinde kendisinin en kötü kurmay subay olarak telakki edilmesini istemiştir.¹⁵

Sonuçta gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin bir oldubitti ile savaşa girmesi gerçeğini değiştirmedir. Nihayetinde Osmanlı Devleti, yukarıda da değinildiği gibi, Rusya'nın Karadeniz sahillerinin bombardımana tutulması üzerine fiilen savaşa girmiş oldu.

C- I. SÜVEYŞ KANALI SEFERİ

1915 Şubatında Süveyş Kanalı'na bir sefer yapılmasına neden ihtiyaç duyulduğu sorusu, esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nin güney siyasetinin çerçevesini çizmek bakımından yanıtlanması gerekmektedir. Osmanlı ve Alman kaynaklarının hemen hepsi, Kanal cephesinin açılmasının Alman savaş planının bir sonucu olduğu tezinde birleşmektedirler. Buna göre Almanlar, İngilizlerin Mısır'da büyük bir kuvvet bırakarak burada meşgul olmasını, dolayısıyla da batı cephesinde elini rahatlatmak istiyordu. Ali Fuad Bey de Almanya'nın bu politikasını, Alman Başkomutanlığı Kurmay Başkanı Von Moltke'nin 10 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği tahrirata¹⁶ işaret ederek açıklamıştır. Bu tahriratta Moltke

“Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetlerini alıkonulmasının ve sıkı bir faaliyetle İslam ihtilalinin gerçekleştirilmesinin; bu amaçla da Kafkasya'ya karşı bir hareket yapılmasının ve bilhassa Mısır'a karşı bir teşebbüste bulunulmasının arzu edildiğini ve bu durumun Avusturya'nın yükünü hafifleteceğinden Osmanlı savaş bölgelerinde harekâta olabildiğince erken başlanılmasının lüzumlu olduğunu” belirtmekteydi.

Burada muhakkak olan şey, Almanların savaşı başka sahalara yayarak Avrupa'daki yükünü hafifletmek istemesiydi. Ancak, bu sefer gösterişten ibaret mi kalacaktı, yoksa doğrudan doğruya Mısır'ın fethini mi hedef alacaktı. Seferi gerçekleştirmek için görevlendirilen Cemal Paşa'ya bakılırsa görevi İngilizleri Mısır'dan kovmaktı. Kendisi Kanal'a yapılacak seferde muvaffak olmasa bile, arkada kalan vatanperverlerin, kendisiyle beraber Kanal'da şehit olacak kahraman Türk askerlerinin cesetleri üzerinden geçerek “İslam'ın açıkça malı olan Mısır'ı İngiliz saldırganları(nın) elinden kurtaracaktı.”¹⁷ İşte bu noktada Cemal Paşa'nın Kurmay Başkanı Ali Fuad Bey, seferin amacını ve mahiyetini ortaya koyacak çok önemli bilgiler vermektedir. Bir kere Ali Fuad Bey'in haklı olarak belirttiği gibi

15 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.24.

16 Friedrich Freiherr von Kressenstein, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Almanca'dan Çeviren: Tahir Balaban, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi: 72, İstanbul, 2007, s.17.

17 Cemal Paşa, *Hatıralar/ İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.166. Cemal Paşa, Kanal hareketinin başarısız olup kendisine eleştiriler yöneltildiğinde başarısızlığın temel nedenini “Şerif Hüseyin'in ihaneti”ne atfetmiştir. Cemal Paşa'ya göre, Şerif Hüseyin'in ihaneti olmasaydı, İngilizler Mısır'dan atılmasa bile Suriye ve Filistin içlerine giremeyecek, yüz binlerce askerini Mısır'da alıkoymak zorunda kalacaktı. *Gösterilen Yer*.

Mısır'ın fethi ne Alman Başkumandanlığı'nın, ne de Türk Başkumandanlığı'nın emrinde ifade edilmiş idi. Hedefin, kanala karşı bir teşebbüsten ibaret olduğu açıktır. Ali Fuad Bey de, Mısır'ın fethi söylemini "*hayali bir propaganda*", "*madalyanın kamuoyuna dönük yüzü*" olarak görmüştür.¹⁸ Fakat her gün yapılan yayımların tesiriyle piramitlerin manzarası, fikirleri ve kalpleri büyülemeye başlamış ve Mısır seferi bir ideal haline gelmiştir.¹⁹

Kanal'a yapılacak harekâtın zorluğu ortadaydı. Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın Enver Paşa'ya sunduğu raporda da mevcut şartlar içinde Kanal'a yapılacak bir seferin ciddi mahzurlar taşıdığı etraflı bir şekilde ortaya konulmuş ve muhtemel bir sefere karşı çıkmıştır. Ali Fuad Bey bu noktada Zeki Paşa'nın görüşlerinin dikkate alınması gerektiğini belirtir ve harekâtın zorluğunu izah etmeye çalışır. Buna göre: Kanal'a hareket edecek bir ordunun demiryolu üssü Kanal'a 500 kilometre uzaklıktaki Sille istasyonu idi. Bu 500 kilometrelik mesafenin, 200 kilometrelik kısmını Birüssebi'ye kadar Filistin, kalan 300 kilometrelik kısmını ise Sina çölü oluşturmaktadır. Filistin üretim bakımından sınırlı bir coğrafya olduğu için ordu için ihtiyaç duyulan iaşenin dışarıdan karşılanması söz konusuydu. Sina çölünde de yiyecek adına bir şey bulmak mümkün olmadığı gibi, burası su bakımından da fakirdi. Ordunun erzak ve mühimmatını 500 kilometrelik mesafeden taşımak oldukça güçtü. Ordunun yükü Birüssebi'ye kadar araba ile taşınsa bile, Birüssebi'den itibaren deve sırtında taşınmak durumunda idi ki, bu durum insanların ve hayvanların suyunu da günlerce taşımak anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan Mısır'ın her tarafı deniz ve çöl ile çevrili idi. 80 ila 100 metre genişliğindeki Süveyş Kanalı'ndan kruvazörler girip çıkabilirlerdi. Kanalda boydan boya makaslama makineli tüfek yuvaları mevcut idi. Tahkimatın gerisinde zırhlı trenlerin seyrettiği bir tren hattı vardı. Nihayetle Osmanlı ordusu Sina sahrasını geçebilmek için bütün zorluklara katlansa bile, kanalın önüne yani İngiliz donanmasının ağır toplarının menzili içine çekilmiş olunacaktı. Ayrıca İngilizler, Kanal'ın karşı tarafında binlerce amele kullanarak kat kat tahkimat yapmıştı.

Kanal'a yapılacak seferin zorlukları ve ihtiva ettiği tehlikeler ortada iken, seferin Avrupa cephesinde Almanlara sağlayacağı yarardan vazgeçmek mümkün değildi. Dolayısıyla, Zeki Paşa'nın böyle bir işte ehil olmadığına hükmedilerek raporu ciddiye alınmamıştır.²⁰ En kötü ihtimalle düşünülen şu idi: İngilizler Mısır'da istedikleri atmosferi temin edip Osmanlı ordusuna karşı başarılı olsalar, Mısır'da İngiltere'ye karşı beklenen ihtilal gerçekleşme bile-yani her şey İngilizlerin lehine, Osmanlı'nın aleyhine gelişme bile- Kanal, seyir halindeki çimento yüklü İngiliz gemileri batırılarak kapatılabilir. Böylece Asya ve Avustralya'dan gelecek nakliye gemileri Ümit Burnu'nu dolaşmak zorunda kalarak Avrupa'daki savaş alanına yetişmekte gecikecekti.²¹

Nihayetle Türk Başkumandanlığı, kanala düzenlenecek seferin icrası için zaman kaybetmeden harekete geçmek gerektiğine inanmıştır. Başkumandan Enver Paşa, Zeki Paşa'nın sefer görevinden affını istemesinden sonra bu görevin Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa tarafından başarıyla gerçekleştirilebileceğini düşünmüştür. Bu amaçla Cemal Paşa mevcut görevi uhdesinde kalmak üzere Zeki Paşa'nın yerine Suriye'deki 4. Ordu Kumandanlığı'na atanmıştı. Kendisine bu görev teklif edilirken de Kanal Harekâtı'nın amacı Enver Paşa tarafından şu şekilde açıklanmıştır: "*Süveyş Kanalı üzerine taarruzî bir hareket tertibi suretiyle, İngilizleri Mısır'da meşgul etmek ve bu sayede garp cephesine sevk etmekte oldukları birçok Hint fırkasını Mısır'da alıkoymaya mecbur etmekle beraber Çanakkale'ye bir çıkarma sevklerine mani olmak.*"²²

18 Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12.

19 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.25.

20 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.26.

21 Erden, *Suriye Hatıraları*, s.16.

22 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.164. Cemal Paşa'ya göre, Enver Paşa bu amaçla Suriye'de bir iki aydan beri sefer hazırlıklarında bulunmaktaydı. *Gösterilen Yer.*

Cemal Paşa, görevi alıp Suriye'ye hareket için hazırlıklarını tamamladığında 1914 Aralığının 4'ünü bulmuştu. Cemal Paşa ile birlikte Suriye'ye gidecek subaylar, Kurmay Yarbey Ali Fuad Bey tarafından belirlenip heyete dâhil edilmiştir. Cemal Paşa'nın yanında Ali Fuad Bey'in dışında 2. Ordu Kurmay Başkanı Albay Von Frankenberg, Kurmay Binbaşı Refet (Bele) Bey ve bazı liyakatli subaylar bulunmuştur.²³ Suriye'ye hareket gösterişli bir şekilde Haydarpaşa İstasyonu'ndan başlamıştır. Cemal Paşa'nın heyecanlı ayrılış konuşması halkta büyük bir heyecan ve beklentiye neden olmuştur. İstanbul'dan sonra gidilen her büyük istasyonda heyet olağanüstü bir şekilde karşılanmıştır. Yerel hükümetler, belediyeler, askerler, okul çocukları, halk Cemal Paşa'nın bulunduğu yere akın ediyor, onu övgü dolu sözlerle karşılayıp uğurluyordu. Tarsus, Adana, İskenderun, Şam'da olduğu gibi gidilen yerlerin pek çoğunda bayraklar ve vatan şarkılarıyla karşılanan heyete Rumeli ve Mısır'ın alınması için söylenen intikam şarkıları ekleniyordu.

Cemal Paşa, İstanbul'dan başlayan uzun yolculuğundan iki gün sonra Şam'a ulaşmıştır. Suriye'nin başkenti olan Şam bir anlamda Çöl'ün sulak vahasıydı. Cemal Paşa Şam'a ulaşır ulaşmaz sefer hazırlıklarına başlamıştır. Tek kelimeyle Cemal Paşa Suriye'de adeta devlet içinde devlet gibi kudretli idi.²⁴ Başkumandanlığın 26 Ağustos 1330 (8 Eylül 1914) tarihli emrine göre 8. Kolordu gönüllü bedevilerle hareket edecek, 7. Kolordu ve jandarma birlikleri Suriye'yi muhtemel bir saldırıya karşı koruyacaktı. Bununla birlikte Başkumandanlık emrinde seferin hedefi, varacağı nokta ve hareket tarzı hakkında herhangi bir bilgi verilmemişti. Harekâtın ayrıntısı kolorduya bırakılmıştı. Burada ilginç olan ve Ali Fuad Bey'in işaret ettiği başka bir husus da Türk ordusunun teknik bakımdan düşmanla kıyas edilemeyecek derecede geri olduğudur. Örneğin harekât için ordu komutanlarının işe yarar bir haritası yoktu. 1914 yılı sonbaharında Kolorduda yalnız Doktor Hans Fisher'in 1/1.400.000 ölçeğindeki Suriye-Mısır sınır bölgesini gösteren haritası vardı ki, bu harita askerî amaç için yetersiz olduğu gibi hatalı tarafları da vardı.²⁵

Türk tarafı, imkânların sınırlılığının ve şartların zorluğunun farkındaydı. Ayrıca, –şağıda ele alınacağı üzere–İngilizlerin Mısır'daki durumları ve Mısır halkının hissiyatı ve harekât sırasında alacağı tavır hakkında da casuslar vasıtasıyla bilgi almaktaydı. Alınan bilgiye göre Osmanlı askeri harekete geçer geçmez Mısır halkı İngilizlere karşı ayaklanacaktı. Bu çerçevede kendilerine Osmanlı subayları tarafından söylenen sabotajları “harfi harfine” gerçekleştireceklerdi.

D- HİCAZ İSYANI

Aralık ortalarında kanala yapılacak harekât için çölün şartlarına göre asker, mühimmat ve erzak temini ve sevkiyatı etraflı bir şekilde görüşülüp gerekli tedbir alınmaktaydı. 4. Ordu Komutanlığı'nın planına göre harekâtın mümkün olduğu kadar fazla kuvvetle gerçekleştirilmesi gerekmekteydi. Hatta Hicaz'daki kuvvetlerden de yararlanılması düşünülmekte, bu amaçla da Hicaz valisi ve kumandanıyla gerekli yazışmalar yapılmaktaydı. Aslında bu adımla isyan eğiliminde olduğundan şüphelenilen Mekke Şerifi Hüseyin'den emin olunacaktı. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın da “en büyük emeli” bu idi. Cemal Paşa, bunu gerçekleştirmek için de Şerif Hüseyin'in ya da oğullarından birinin komutasında bir yardımcı kuvvetin Filistin'e sevk edilmesini temin etmeye azami gayret sarf etmiştir.²⁶

Ali Fuad Bey'e göre Şerif Hüseyin, başından beri kral olma hevesi ve ihtirasındaydı. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini fırsat bilmiş ve savaşın başından itibaren İngilizlerle temasa geçmiştir. İngilizler de kendisine Türklere karşı

23 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar (BDHHT)*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları: 3, c.IV, Ks.I, Ankara, 1979, s.134.

24 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, İnönü Kitaplığı, Ağustos 2014, s.106.

25 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.35.

26 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.196.

isyan etmesi durumunda silah ve cephane yardımı yapacaklarına ve Mekke ve Medine'yi içine alan bağımsız bir Arabistan Krallığı kuracaklarına dair söz vermişlerdi. Şerif Hüseyin Mısır seferi için kendisinden kuvvet göndermesini isteyen yazılara kuşku uyandırmamak için uyguladığı "manevranın" bir gereği olarak müspet cevap vermiştir. Verdiği cevapta "*Hicaz'ın müdafasının Emaret tarafından deruhde edilebileceği ve Mısır seferi için Hicaz Fırkasının azimetinde hiçbir mahzur olmadığını, hatta Hicaz Fırkasıyla beraber Emaretin dahi Mısır seferine iştirâke hazır olduğunu*", "*Seferin emir ve kumandasının Emir tarafından deruhde edilmesi ve Osmanlı kuvve-i seferiyesinin Emirin kumandası altında bulunmaktan iftihar edeceğini*" bildiriyordu. Sefere iştirak konusunda ise kendisinin Mekke'de kalmasının uygun olacağını, kendi yerine büyük oğlu Ali Bey kumandasında bir kuvvetin gönderilmek üzere olduğunu söylüyordu. Daha sonra Ali Bey kuvvetleriyle Medine'ye gelince de Medine'nin savunması için Medine'de kalmasını talep etmiştir.²⁷ Aslında bütün olup bitenler, yani Hicaz Tümeni'nin Mekke'den çıkması ve Ali Bey'in Medine'de kalması, Ali Fuad Bey'in haklı olarak tespit ettiği gibi, Şerif Hüseyin'in planının ilk adımı idi. Nitekim planın bu kısmı başarıyla uygulanmış ve Şerif Hüseyin Hicaz'daki konumunu sağlamlaştırmıştır.

Ali Fuad Bey, Şerif Hüseyin isyanının nedenlerini ele alırken kaynaklarda çok da üzerinde durulmayan bir hususa dikkat çekmiştir: Alman Harp Gemisi Emden mürettebatının bedevilerin saldırısına uğraması. 1916 Martının sonunda Emden harp gemisi mürettebatı Lit iskelesinden Cidde'ye karadan giderken Bedevilerin saldırısına uğramıştı. Ali Fuad Bey, bu olayı Şerif Hüseyin'in bir tertibi olarak "*İngilizlere karşı dostluğunun fiili delilini göstermek ve onlara yaranmak*" için olduğunu düşünmüş ve 2 Hazirandaki isyanın büyük işareti olarak görmüştür. Burada Vali ve Kumandan'ın "*Fâciayı tertip eden eller, kendi istedikleri anda, perdeyi indirdiler*" sözüne dikkat çeken Ali Fuad Bey, bedevilerin saldırısında olduğu gibi ateşi kesip geri çekilmelerini de Şerif Hüseyin'in işaretiyle gerçekleşmiş olduğunu ileri sürmüştür.²⁸ Bilindiği gibi Emden olayında, Emden savaş gemisi mürettebatı Cidde'de Bedevilerin saldırısına uğramış ve Emden mürettebatının makineli tüfeklerle direniş gösterdikleri savaş iki gün sürmüştür.

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle olan ilişkisi ve isyanın mahiyeti konusunda taraflar arasında teati edilen 8 mektup Ali Fuad Bey'in değerlendirmesine konu olmuştur.²⁹ Bu mektuplar, savaştan sonra, Le Temps'in 18 Eylül 1919 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Ali Fuad Bey'in içeriğine yer verdiği mektuplara bakıldığında, bu mektupların ilki Temmuz 1915, sonuncusu ise 30 Ocak 1916 tarihidir. Mektuplar, Şerif Hüseyin'in teklif ettiği büyük ve bağımsız Arabistan Krallığı'nın sınırlarını tespit etmekte tarafların beklenti ve çekincelerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şerif Hüseyin'in düşündüğü büyük Arabistan'ın sınırları, kuzeyde Mersin ve Adana'yı içine alacak şekilde ve 37. paraleli takip ederek İran sınırına, doğuda Basra körfezine, güneyde Aden hariç Hint okyanusuna, batıda ise Kızıldeniz hattını müteakiben Akdeniz'e uzanacaktı. Şerif'in sınırları İngiltere'nin bölge politikası çerçevesinde iki noktada uzlaştırılmak zorundaydı. 1-İngiltere'nin diğer Arap şefleriyle olan anlaşmalarına aykırı olmamak, 2-Fransa'nın nüfuz sahalarını ihlal etmemek. Bu bakımdan İngiltere, Şerif'in düşündüğü kuzey sınırına Mersin ve İskenderun dolaylarını, Suriye'nin Şam, Humus, Hama ve Halep'in batısındaki toprakları (sırf Arap sayılamayacağı gerekçesiyle) dâhil etmemiş, doğu sınırının Basra ve Bağdat ile Fransız menfaatlerinin bulunduğu memleketler hariç tutularak 37. paralelin güneyi olabileceğini kabul etmiştir. Yazışmalar Şerif'in sınır konusunda Fransa ile ihtilafa düşmemeye, İngiliz-Fransız ilişkilerine gölge düşürmemeye çalıştığını göstermektedir. Mesela Şerif, 5 Kasım 1915

27 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.58-59. Ali Bey'in Medine'den ısrarlı bir şekilde hareket etmesi gerekliliği,

Sadaret, Harbiye Nezareti ve 4. Ordu arasında bir çok yazışmaya konu olmuştur. Nihayetinde Ali Bey'in devletin

çağırısına olan kayıtsızlığına göz yumulmuştur Dahiliye Nezareti'nin 20 Ocak 1916 tarihli yazısında, Ali Bey'in

zorla sefere sevk etmenin doğru olmayacağı, dolayısıyla bu işten Sadaret'in de vazgeçmesi gerektiği açıkça

belirtilmiştir. *BDHTH*, c.IV, Ks.1, s.159.

28 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.59.

29 Bakınız: Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.59-61.

tarihli mektubunda Mersin ve Adana'dan feragat ettiğini, 1 Ocak 1916 tarihli mektubunda da Lübnan'da ısrarcı olmayacağını belirtmiştir. Bu pazarlıkta İngiltere'nin kesin bir şekilde kabul ettiği ve gerçekleşmesine çalışacağı husus ise şu idi: İngiltere'nin tadil ettiği sınırlar içinde Arabistan'ın istiklalinin tanınması ve desteklenmesi.

Belirtmek gerekir ki, Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'e Temmuz 1916 tarihinde İkinci Kanal Harekatı'na başlayıp sefere iştirak etmesini istediğinde, Şerif Hüseyin Mekke'den Medine'ye gelmiş, Birinci Kanal Seferinde olduğu gibi yine Medine'den ayrılmamıştır.³⁰ Yani Medine'de kalıp isyan için zamanı kollamak niyetini yine belli ettirmiştir.

E- MİSİR'DA İNGİLİZ SAVUNMASI

Ali Fuad Bey, planlanan seferin imkânlar ve coğrafi zorluklar bakımından ihtiva ettiği zorlukları ortaya koyan izahatını İngilizlerin Mısır'daki durumuna ilişkin verdiği bilgi ile tamamlamıştır. Buna göre İngilizler, Batıda kuvvetli olmak için Doğu'yu sağlam tutmak gerektiğine inanıyorlardı. Bu nedenle Mısır, "Doğu'nun anahtarı", Süveyş Kanalı da İngiltere'nin "şahdamarı" idi.

İngiltere'nin, savaşın başladığı sırada Mısır savunmasını önemseydiğini, bunun için de burada bazı düzenlemeler yapmayı ihmal etmediği görülmüştür. Ali Fuad Bey'in verdiği bilgiye göre Mısır savunmasının temelini John Maxwell atmıştır. General Joffre'nin karargâhında irtibat heyeti başkanı olarak görev yapan John Maxwell, 1914 Ağustosunda Mısır'a gitmiştir. Mısır'ı iyi tanıyan biridir. 30 yılı burada geçmişti. Ali Fuad Bey, Maxwell'in Mısır'daki faaliyetlerinin Mısır'daki İngiliz politikası açısından önemli görmüş ve 6 Ekim 1914'te Mısır'daki duruma ilişkin yaptığı tespitleri olduğu gibi aktarmıştır.³¹ Maxwell'in tespitlerini birkaç başlıkta şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Alman Propagandası Mısır'da bir ihtilalin yakın olduğu şayiasını yaymaktadır. Bütün memlekette Alman ajanları yerli halkı İngilizlere karşı kıskırtmaktadır. Mısır'da en az altı yüz Alman yedek eratı bulunmaktadır. Bunlar tehlikeli ve acilen tutuklanıp Malta'ya sürülmelidirler. 2-Türkler Sina çölündeki Bedevilerle irtibat halindedir ve Sünûsiler nezdinde teşebbüs içindedirler. Buna karşın İngiltere'nin Mekke ve Yemen Araplarıyla anlaşıp onları Türklere karşı ayaklandırmak gerekmektedir. 3-Türkler harekete geçerse İngilizler Sina hududunu savunamaz, ancak Türklere zor durumda bırakmak için su kuyuları tahrip edilecektir. Bu ise bedevilerin Türklere katılmasını ihtimal dâhiline sokacaktır. Türklere akınları yakındır. Faal bir şekilde hareket eden Türklere Suriye ve Filistin'de yollar ve istihkâmlar yapmakta, güneye doğru geçmeye hazırlanmaktadırlar. Bu da Türklere Mısır üzerine yürüyeceklerinin açık bir kanıtıdır. 4-İngiltere, 8 Hint taburu, iki dağ bataryası, Hint hecinsüvar tugayı ve sahil muhafazasıyla Mısır'ın savunulmasını sağlamış görünmektedir. Bu çerçevede İsmailiye, Port Said ve Süveyş'te gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Mısır'daki sömürge birlikleri "mükemmel"dir. 5-Çöl ve Kanal, Türklere danışmanlık eden Alman subaylarının kavrayamadıkları hususlardır.

İngiliz Savaş Bakanı Kitchener'in Ekim ortalarında Mısır'a İngiltere'den Est. Lancashire Territorial Tümeni'ni göndermesi ve yine Hindistan hükümetinden 8 piyade taburu ile bir hecinsüvar tugayının gönderilmesini istemesi bu bağlamda gerçekleşmiştir. Mısır'ın doğudaki konumunun önemi ortadaydı ve İngiltere'nin Doğu siyasetinde merkezî bir rol oynayacağı açıktı. 25 Kasım 1915'te İngiltere'nin Doğu'daki konumu ve siyasetinin tartışıldığı Savaş Kabinesinde Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill, Mısır'ı savunmak için en

30 Osmanlı makamları aslında Şerif Hüseyin ve oğlunun Osmanlı Devleti'ne karşı bir tavır ve hareket içinde olduğunu biliyordu. II. Kanal Seferi'nden aylar önce Ali Bey'in hareketlerinin kontrol edilmesi konusunda gerek 4. Ordu Komutanlığı, gerekse Medine Muhafız Komutanlığı uyarılmaktaydı. Örneğin; Dahiliye Nezareti'nin 21 Mart 1332 (3 Nisan 1916) tarihli yazısında Ali Bey'in Mısır Seferi'ne iştirak etmek üzere Medine'ye geldiği belirtildikten sonra "başka bir sıfat-ı fevkü'l-âdesinin" olmadığı ve "müdâhalâtına meydan verilmemesi" istenmekteydi. BOA., *DH.ŞRF.*, 62/21, 29 Ca. 1334

31 Bakınız: Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.62-63.

iyi çarenin Türk kıyılarından birine çıkarma yapmak gerektiğini savunuyordu ki, burası Gelibolu olabilirdi. Bunun gerekçesini ise *“Başarı halinde donanma İstanbul’a gider ve çok muhtemel olarak Türklere sulh şartlarını kabul ettirir”* şeklinde ifade ediyordu. Ancak bu planın uygulanması için yeteri kadar kuvvetin olmadığı ileri sürülerek reddedilmişti. Kitchener ise İskenderun Körfezi’ne bir çıkarma yapmayı öneriyordu. İskenderun Körfezi, Bağdat Demiryolu ve bu demiryolu ile birleşen güneydeki Suriye ve Hicaz demiryollarının bağlantısını kesecek kısa bir mesafedeydi. Ancak İngiliz savaş kabinesi asker ve malzeme yokluğu nedeniyle bu öneriyi de kabul etmemiştir. Maxwell, 4 Aralık 1914 tarihinde yaptığı teklifle Kitchener’in önerisini desteklemiştir. Maxwell’e göre³² İskenderun Körfezi’ne yapılacak çıkarma en kolay ve sonuçları en kapsamlı hareket olacaktır. Eğer Rusya’ya ayrılan sahaya bir müdahale değilse, böyle bir hareket Türkiye’nin demiryolları manzumesine hayati bir darbe indirmiş olacaktır. Bununla beraber, Almanya’nın Ortadoğu’daki menfaatleri de ciddi bir şekilde ihlal edilmiş olacaktır. Maxwell İngiliz planlarının gerçekleşmesinde önem atfedilmesi gereken başka bir hususun altını daha çizmişti: Ermeniler. Maxwell’in Ermenilere biçtiği rol şöyledir: *“Ermeniler her bir Avrupalı çıkarma kuvvetine derhal katılacaklardır. Ermeniler iyi dövüşürler, Yalnız onlara silah ve cephane vermek lazımdır.”*

Mısır’ın savunulması konusunda o tarihlerde ortaya atılan başka bir öneri de, yüz bin kişi ile Suriye sahiline bir çıkarma yapmaktı. Bundaki amaç da Sina’da toplanan Türk kuvvetlerini arkadan çevirmektir. Ancak bu öneri de Fransız cephesinin zayıflatılmaması adına kabul görmemiş ve böylece Mısır’ın doğrudan doğruya savunulması zaruri görülmüştür.

Ali Fuad Bey’in bütün bu önerilere ilişkin verdiği bilginin, Türk tarafında esaslı bir şekilde değerlendirildiği muhakkaktır. Bununla birlikte İngilizlerin Mısır’da ne gibi tedbirler aldığı, ne kadar kuvvete sahip bulunduğu konusunda da Türk tarafının istihbarat yaptıkları ve muhtemel bazı bilgilere sahip oldukları bilinmektedir. Ali Fuad Bey’in serdettiği bilginin Türk kurmayının ortak paylaşımı olduğu kabul edilebilir. Bu çerçevede, Kanal Seferinin gerçekleştiği sırada İngilizlerin Mısır’ın savunulması için almış oldukları önlemler şu şekilde idi. Süveyş Kanalı’nın biri doğusunda, diğeri batısında iki savunma hattı oluşturulmuştu. Doğudaki hat kanaldan birkaç kilometre uzakta sıradan avcı siperlerden ibaretti. Asıl savunma tertibatı kanalın batısında alınmıştı. Kanalı savunmak için, boydan boya, sayısı 30 tahmin edilen makineli tüfek yerleştirilmişti. Kanal’ın batısında (İngiliz) tahkimatın gerisinde ona paralel uzanan bir tren hattı mevcuttu. Bu hat üzerinde de gemi topu ve makineli tüfeklerle silahlandırılmış zırhlı trenler hareket etmekteydi. Her trende yüz İngiliz askeri görev yapmaktaydı. Kantara’nın doğusunda kurulmuş olan İngiliz karargâhında tahminen 3 tabur ve 4 top vardı. Kantara’dan Acı Göl’e uzanan sahada İngiliz-Hint askerlerinden müteşekkil 12.000 kuvvet vardı ki, bunlara amele birlikleri dâhil değildi. Süveyş civarında ayrıca 5.000 kuvvet hazır tutulmaktaydı. Kanaldaki İngiliz-Fransız savaş gemisinin sayısı 13 idi. Bunların Kantara’dan Süveyş’e kadar olan dağılımı şöyleydi: Süveyş’te üç, Kantara, Ferdan, Şaluf, Giyom ve Madama’da birer gemi, Timsah Gölü’nde bir kruvazör, bir yardımcı kruvazör, Acı Göl’ün kuzey girişinde bir kruvazör mevcuttu. Portsait’teki İngiliz kuvvetlerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber, 1 Mecusi taburunun bulunduğu tahmin olunmaktaydı. Ayrıca Portsait Limanı’nda ikisi İngiliz, ikisi de Fransız olmak üzere dört müttefik kruvazörü bulunmaktaydı. Kahire ve İskenderiye’deki İngiliz garnizonunun kuvvet bakımından durumu şöyle idi: Kahire garnizonunda 8 piyade, 2 topçu taburundan oluşan iki İngiliz tugayı ile bir atlı piyade tugayı vardı. İskenderiye garnizonunda ise 8 piyade taburu, Sudanlı hecinsüvar bölüğü ve 3 bölük kale topçusundan oluşmaktaydı. Türk tarafında İngilizlerin kanalı savunma kuvvetinin takriben 18.000, Mısır’daki genel kuvvetlerinin mevcudunun 50.000 olduğu biliniyordu.³³ İngilizlerin

32 Erden, *Paris’ten Tih Sahrasına*, s.64.

33 İngilizlerin Kanal’da ve genel olarak Mısır’daki kuvveti hakkında Ali Fuad Bey, Suriye Hatıraları’nda farklı rakamlar vermiştir. Burada İngilizlerin Kanal’da 40.000, Mısır’da ise 70.000 kuvvetinin olduğunu belirtmiştir.

Mısır'daki hava kuvveti ise 6'sı eski İngiliz uçağı, 7'si modern Fransız uçağı olmak üzere 13'tü. Belirtelim ki, bu uçaklar Osmanlı ordusunun ileri harekâtını takip ediyor, her gün nereye geldiğini biliyorlardı.³⁴

İngilizler bu savunma hattını, cephe gerisinde aldıkları önlemlerle pekiştirmişlerdir. Bu çerçevede Portsait'ten 45 kilometre güneydeki Kantara'dan başlayarak kıyı boyunca Hanyunus'a ulaşan bir demiryolunu, yine aynı cadde üzerinde Nil suyunu cephedeki sarnıçlara taşımak amacıyla cadde boyunca bir su yolu yapmışlardı. Bu iş için de yüz bin amele çalıştırmışlardır. Diğer taraftan, Bedevilerin sadakatini temin etmek gerektiğini düşünen İngilizler, Bedevi şeflerine maaş bağlanması yoluna gitmişlerdir. Ali Fuad Bey, Bedevilerin Çöl'e hâkim olduğu sürece Türklerin taraftarı olduğunu ifade etmiş; bunu da oldukça faydalı görmüştür. Bununla birlikte Ali Fuad Bey, Bedevilerin getirdiği haberlerin yanlış ve oldukça abartılı olduğunu belirtmekten de kendini alamamıştır.³⁵

F- I. SÜVEYŞ KANALI SEFERİ ÖNCESİ TÜRK ORDUSUNDA İHTİLAF

Kanala yapılacak seferin hazırlıkları 1914 Aralığında önemli bir noktaya gelmişti. Harekât planına göre Kanala yürüyüş 3 Ocak 1915 tarihinde Birüssebi'den başlayacaktı. Fakat 4. Ordu Komutanlığı'nın 22 Aralık 1914 tarihinde 8. Kolordu Komutanlığı'na verdiği direktif yeni bir tartışmaya ve ihtilafa neden olmuştur. Ali Fuad Bey'in de bizzat her aşamasında bulunduğu sorunun ortaya çıkışı ve çözümü şöyle gelişmiştir. 4. Ordu Komutanlığı'nın 22 Aralıkta verdiği direktif, daha önce 3 Ocak olarak kararlaştırılmış olan kanala harekât tarihini erteleyecek mahiyette idi. 4. Ordu Komutanlığı'nın Kolordudan aşama aşama yapmasını istediği talimat şöyleydi: 1-Merkez kolundan ileri sürülecek karma müfreze evvelce kararlaştırılmış olan zamanda Birihasana'ya hareket edecek ve orada bir ambar kuracaktır. 2-Hudut bölgesinde [Birüssebi-Hafirülvace] yığılmış olan erzak Birihasana'ya nakl edilerek orada iki kademe için takriben bir aylık erzak toplanacaktır. Bütün erzak ve su yolları bu nakliyatda kullanılacaktır. Ordu telgraf bölüğü, orduca teşkil olunan kuyucu ve fırıncı müfrezeleri de ileri müfreze ile beraber gideceklerdir. 4-Birüssebi ile Birihasana arasındaki menzil noktaları daha esaslı surette [kuyular açmak, en mühim noktalarda fırın inşa etmek] tesis edilecektir. 5-Bu menzil tesislerinin yapılmasına nezaret etmek; telgraf bölüğü, kuyucu ve fırıncı müfrezeleri de emrinde olmak üzere bir İleri Menzil Müfettişliği'nin kurulması uygun görülmüştür. Bu müfettişliğin bölgesi Osmanlı-Mısır hattı ile Kanal harekât bölgesi arasındadır. 6-Birihasana'ya bir aylık erzak yığılcaya kadar merkez kolunun büyük bir kısmı Birüssebi'de toplu kalacaktır. 7-Ordu bu müddet zarfında 10. Tümeni geride tutacaktır. 8-Birihasana'ya erzak yığıldıktan sonra merkez kolunun büyük kısmı Birüssebi'den hareketle Birihasana'ya gidecektir. 9-Sağ ve sol kolların harekâtı, merkez kolunun büyük kısmının hareketine göre Kolorduca tanzim olunacaktır. 10-Merkez kolunun büyük kısmı Birihasana'ya gelince ileri müfreze kanalın bir günlük mesafesinde seçilecek bir hazırlık mevziine gidecektir. Telgraf bölüğü, kuyucu ve fırıncı müfrezeleri de birlikte gidecektir. Bu hazırlık mevzii ile Birihasana arasında aynı suretle menzil tesisleri yapılacak ve hazırlık mevzii tahkim edilecektir. 11-10. Tümen, bu esnada Birüssebi'de toplanacak ve –aradaki zaman zarfında daha çok deve tedarik edilmiş olacağı için-toplu olarak ileri harekete hazır bulunacaktır. 12-İleri müfreze hazırlık mevziini tahkim ve bilhassa su temin ettikten sonra merkez kolunun büyük bir kısmı Birihasana'dan ileri hareket edecektir. 13- 10. Tümen de Birüssebi'den hareket edecektir. 14-Kolordu, merkez kolunu takip eylediği istikametle sağ ve sol kolların takip eylediği yollar arasında enine ulaşım noktaları keşfedilecektir.

Görüldüğü gibi 4. Ordu Kumandanlığı, Kanala mümkün olduğunca daha yakın bir

Erden, *Suriye Hatıraları*, s.64.

34 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.48-49, 127-128. İngilizler yapılacak Türk taarruzunun kanalın orta kısımlarına yapılacağını biliyorlardı. Bilemedikleri husus, taarruzun Timsah gölünün kuzeyinden mi, güneyinden mi olacağıydı.

35 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.85

mesafede bir köprübaşını tutmayı ve buraya sağlam bir şekilde yerleşmeyi amaçlamıştır. Yeni plana göre sefer, hemen çekilmeyi zorunlu kılmamalı ve kanalın doğusuna yerleşip burada uzun süreli bir tehdit unsuru olarak kalmayı temin etmeliydi. Bu ise bölgede hazır bulunacak ve geriden takviye edilecek kuvvetli bir asker, mühimmat ve erzak sevkiyatıyla mümkün olabilirdi.

Ordu Komutanlığı'nın direktifinden üç gün sonra Kolordu Komutanlığı cevabî yazısında itirazlarını ortaya koyduğu gibi, sefer planındaki değişikliğe karşı olan güvenmişliğini de belli ettirmiştir:

“Aylardan beri her şey 21 Aralık (3 Ocak) Birüssebi'den hareket edileceğine göre hazırlanmış olup Mısır seferinin icrası için şimdiye kadar alınan tertibat ve verilmiş olan talimat ve emrin ordu eliyle mefuh (hükümsüz) olduğunun kıtaata bildirileceği ve birinci kademe büyük kısmının uzun müddet Birüssebi civarında toplu olarak kalması ihtimaline binaen ordugâhların intihabında bunun dikkate alınmasının tebliğ edileceği; emredilen değişikliklerden dolayı kıtaatın ve hassaten zabitlerin Kolordu Kumandanına ve Erkanıharb Reisine güvenlerinin tamamen sarsılacağı; ordu emrinin kabili icra olmadığı; hudut bölgesinde beklenecek olursa büyük güçle yığılan erzakın sarf edileceği; ondan başka her gün zayıt olduğundan hiçbir zaman deve miktarının istenilen hadde erişemeyeceği...” Diğer taraftan Kolordu Birihasana üzerinde giden yolun değil, Hafir, Ümmüşeyhan-Hilal-İbin istikametinin kabul edilmesini teklif etmiştir.³⁶

Bu safhada 4. Ordu Komutanlığı, Kolorduyu ikna yoluna gitmiştir. Bu amaçla 4. Ordu Umum Kurmay Başkanı Von Frankenberg ile 8. Kolordu Kurmay Başkanı Von Kress görüşmüştür. Von Kress, Frankenberg'e sınır bölgesindeki erzakın İbin'e naklinin iki aylık bir süreyi gerektireceğini, bu nedenle harekâtın bu ölçüde geciktirilmesinin uygun olmayacağını söylemiştir. Nihayette taraflar “Erzak ve su kollarının Birüssebi'den İbin'e iki defada taşınabileceği, bu iki defalık nakliyatın ilk kısmında iki haftalık erzakın İbin'de toplanacağı, dolayısıyla da önceden belirlenen harekât tarihinden sadece 11 gün bir gecikmenin olacağı” hususunda anlaşmışlardır. Von Kress kitabında³⁷ harekât planının değişmesinden dolayı güvenmişliğini, bu kararın her şeyi altüst ettiğini, karardan vazgeçilmesi için de yapmış olduğu girişimlerden bahseder. Kress'e göre 4. Ordunun yeni sefer planı ihtiyatla hareket etmeyi öngörüyordu: Hudut ile Kanal arasında ara ambarlar tesis edip buralara bir aylık erzak koymak, çöldeki ambarları tahkim etmek, muhtemel bir yenilgi durumunda Kanal'dan iki günlük mesafede bir istinat noktası müstahkem mevzi inşa etmek vs. Kress, emniyet esasına dayalı bu usulü reddetmiyordu. Ancak bu usulün çöldeki imkânlar dâhilinde yerine getirilemeyeceğine ve uzun zaman gerektireceğini ileri sürüyordu. O, ordunun yeni planında ısrar etmesi durumunda seferin 1915 ilkbaharını bulmasına neden olacağını düşünüyordu.

Nihayette Cemal Paşa fikrinde ısrar etmemiş, kolordunun görüşünü dikkate alma yoluna gitmiştir. Yani Cemal Paşa, harekâtın emniyetle yürütülmesi fikrinden büyük ölçüde feragat etmiş; kolordunun planını kısmen tadil etmiştir.³⁸ Ali Fuad Bey'e göre³⁹ Cemal Paşa'nın kolordunun planıyla uyuşmayı kabul etmesinin başlıca nedeni; kolordunun işe başlayacağı sırada şevk ve hevesini kırmamak, Kolordu ve ordu komutanı arasında ayrılığa mahal vermeyip ordunun maneviyatını yüksek tutmak idi. Aksi durumda takip edilen gaye zarar görmüş olacaktı.

G- I. SÜVEYŞ KANALI SEFERİNİN BAŞLAMASI

Öncelikle, kaynakların üzerinde durduğu ve daha ziyade parça parça ortaya konulan

36 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.65-66.

37 Kressenstein, *a.g.e.*, s.90-91.

38 *BDHTH*, c.IV, Ks.I, s.186.

39 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.68.

savaş amacıyla çölde vücuda getirilen eserler hakkında Ali Fuad Bey'in kayda geçtiği bilgileri sunmak gerektiği düşüncesindeyiz. Bir kere Ali Fuad Bey'in, çölde inşa edilen demiryolu, şose yolları, su tesisleri, sebze bahçeleri ve diğer inşaatları "*Cemal Paşa'nın yaratıcı iradesi ve yüce hizmetinin*" bir ürünü olduğunu düşündüğünü belirtelim. Bu bağlamda, 1916 yılı ortalarına uzanan süreçte çölde yapılanlar şöyle sıralanmıştır: Hafirülavca'ya kadar demiryolu -ki savaşın başında son durak olan Sebestiya'dan itibaren 264 km- ve Bireyn'e kadar toprak tesviyesi; 570 kilometreyi bulan Rayak-Şam-Cesri Benati Yakub-Nablus-Kudüs-Birüssebi-Birihassana-Birinci Habra şosesi; Birüssebi'den Birihassana'ya kadar birçok noktada motorlu tulumaların konulduğu kuyuların, suyun biriktirildiği depo ve havuzların, yüzlerce devenin su içeceği yalıkların ve su yollarının inşası; Birüssebi, Hafir ve Birihassana'da sebze bahçelerinin tesisi; depo, ambar ve hastane gibi bir çok yapının inşası; yüzlerce kilometre telgraf hattının yapılması. Bütün bu tesisleri yapmak için de Suriye'deki silahlı ve silahsız Gayrimüslimlerden ve silahsız Müslimlerden 30.000 mevcutlu amele taburları oluşturulmuştur.

Kararlaştırılan 11 gün gecikmeli son taarruz planına göre takvimler 14 Ocak 1915 tarihini gösterdiğinde Türk ordusu Mısır seferini Birüssebi'den başlatmıştır. Birüssebi'den, donanmış caddelere yığılmış halk kitleleri, alkışlar ve müzik sesleri arasında uğurlanan ordu, kanala Birüssebi – Halasa – Hafir – Ümmüşeyhan – Hilal – İbin – Birihamme – Birinci Habra – Cefcafe – İkinci Habra – Cemal Paşa Tepesi– Ketibülhayl – İsmailiye yolu üzerinden ulaşacaktır. Çölün iklim ve imkânsızlıklarının neden olduğu zorluklar hemen her menzilde kendini göstermiştir. Bunda İngilizlerin çöldeki kuyuları tahrip edip çölü boşaltmaları da etkin olmuştur. 20 Ocakta İbin'e gelindiğinde –ki burası erzak ambarı, cephane deposu ile telgraf merkezinin bulunduğu Menzil Müfettişliği'nin karargâhıydı– Hafir ve batısında mevcut olan çöl ambarlarında 20.000 kişi için 12 günlük peksimet, 8 günlük hurma ve develer için 1 günlük arpa vardı.⁴⁰ İlk hafta gündüz yürüyen Türk ordusu, Kanal'a yaklaşmaya başladığı son yedi gün ise İngiliz deniz uçaklarına görünme tehlikesi nedeniyle ilerleyişini gece yürüyüşüyle devam ettirmiştir. Türk ordusu 31 Ocakta İkinci Habra'dan Ketibülhayl'a hareket ettiğinde, her an düşmanın keşif koluyla karşılaşma ihtimali belirmişti. Ketibülhayl'dan hemen önce Cemal Paşa Tepesi'ne gelindiğinde düşmanın kanaldaki gemilerinin ılıdaklarının huzmesi buraya ulaşmaktaydı. Ketibülhayl, Türk ordusunu hedefin önüne getiren son nokta idi. Ketibülhayl'a gece ulaşılmış ve eşsiz bir manzara ile karşı karşıya gelinmişti: Kanal. Kanalı hayranlıkla izleyen Ali Fuad Bey gördüğü manzarayı şu şekilde resmetmiştir:

"Karşı yakada birbirinden 2-3 kilometre aralıklı bir çok kuvvetli ılıdaklar makaslama aydınlatma yapıyor; adeta geceyi gündüze çeviriyordu. Süveyş kanalı bu nur tufanı içinde gümüş bir koridor gibi parlıyor; yüz türlü ışık içinde parıl parıl parlayan yolcu gemileri yavaş yavaş geçiyordu. Karşı sahilde ziyalara garkolmuş, İsmailiye, Tosum [Toussum], Serapyum [Serapeum] âsûde birer manzara arz ediyordu. Şurada burada harp gemilerinin siyah silüetleri görünüyordu; bu silüetler ufukta kapkara çiziliyordu. Birden bire bu manzaranın verdiği intibai ifade edemem. Günlerce Tih sahrasında, kum tepelerinden, kuru, kavruk dağlardan, ıssız ışıklardan başka bir şey görmemiştik. Çöl sonsuz gibi görünüyordu. Şimdi karşımızda birdenbire harikalı bir medeniyet manzarası belirmiş, pırıl pırıl ışık saçan vapurlar, çölün içinden çıkıvermişti."⁴¹

Gerçekten de Çöl bin bir meşakkatle geçilmişti.⁴² Öyle ki Ali Fuad Bey'in de naklettiği

40 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.98.

41 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.120.

42 Bu bakımdan Osmanlı ordusunun Mısır üzerine yaptığı sefer, daha önce Mısır'ın fethi için Yavuz'un, İskender'in ve Napolyon'un yaptığı girişimden daha zordu. Adı geçen fatihler, ordularını Mısır'a sürerken kıydan donanmanın desteği ile ordularının ihtiyacını karşılamışlardır. Oysa Kanal Seferi'nde Osmanlı ordusu denizdeki İngiliz ateşinin etkisinden korunmak için çölün ortasından, kendi mühimmat yiyecek ve içeceğini temin etmek ve taşımak zorundaydı. Napolyon Mısır seferi sırasında İngiliz deniz hâkimiyetine rağmen Akka'ya giderken ordusunu beslemek için küçük yelkenlilerden faydalanabilmişti. Ayrıca o dönemde tahta gemilerin toplarının

Von Frankenberg'in duası her şeyi açıklıyordu: “*Yarabbi! Şu zavallı milletin yeniden dirilmek ve istiklalini kazanmak için katlandığı şu fedakârlıklara acıyıp da onu masum emellerine eriştiremezsen senin adaletinden şüphe ederim*” dedi ve gözleri de yaşardı. Bu sözler Ali Fuad Bey'i duygulandırmış ve bu sözleri “*Bu harp Almanya için fütuhat harbi olsa da Kurmay başkanının (Frankenberg'in) kanaatince Osmanlı Devleti için istiklal harbi idi*” şeklinde yorumlamasına neden olmuştur. Bu arada Ali Fuad Bey, Süveyş'teki durumun gerçek muhakemesini yapmayı da ihmal etmemiştir. Ali Fuad Bey'in Kanal Seferine ilişkin düşüncesini yansıtan muhakemesi şöyle idi:

“Bu dünya ne yazık ki, her şeyden önce, bir maddiyat âlemidir. Siir ve dua maddi gerçekleri, realiteyi değiştirmez. Realiteler şunlardır: Önce kanaldaki zırhlı kruvazörler. Sonra kanalın boydan boya makaslama makineli tüfek müdafaası. Daha sonra karşı sahildeki düşman ordusu. Şimdiye kadar sarfedilen gayretle Tih sahrası geçilmiş; kanalın önüne gelinmiştir. Kuvvei Seferiyenin kuvveti kruvazörleri tahrip etmeğe, tahkim edilmiş ve kuvvetli surette tutulmuş olan kanalı zaptetmeğe kâfi değildir. 15 santimetrelik tek obüs bataryamız vardır. Onun da menzili ve tesiri mahduttur. Düşman uyanıktır. Baskında başarı ihtimali azdır. Baskın muvaffak olup kanal geçilse ve karşı yakada bir köprü başı tutulsa bile kuracağımız köprü ertesi sabah düşman gemileri tarafından tahrip edilecek ve kuvvei seferiyenin geri ile muvasalatı (bağlantısı) kesilecektir. Kuvvet ve mukavemet nisbetine nazaran kuvvei seferiyenin kanalı zaptetmesi maddi olarak imkânsız gibidir.”⁴³

Kanala yapılacak hücum planı, 4.Ordu Komutanlığı'nın 19 Kanun-ı Sani 1330 (1 Şubat 1915) tarihinde Kolordu'na, 20 Kanun-ı Sani 1330 tarihinde 10. Tümen'e verdiği emre göre icra edilecekti. Ali Fuad Bey, bu çerçevede ordunun hareketini bizzat kendisi şu şekilde müşahede etmiştir: Belirlenen geçiş yeri kanalın Tosum ile Tosum'un iki kilometre güneyi arasındaki yeri idi. Geçiş yapacak birlikler 1-2 Şubat gecesi geçişi yapacak Ketibetülhayl'deki birlikler buranın beş kilometre batısındaki yere gelecekti. 2 Şubat gününü burada geçirip aynı günün akşamı güneye hareket ederek kanala paralel bir şekilde kanaldan 3-4 kilometre mesafedeki çukur ve düz bir mevkiye gidecekti. Burada da taarruz için hareket saatini bekleyecekti. 2 Şubat gecesi ağır obüs bataryası piyade taburunun korumasında daha önce belirlenen yere getirilecekti. Bu batarya 3 Şubat sabahı Timsah gölündeki savaş gemilerini topa tutacaktı. Taarruz için teşkil edilen hücum kolları belli bir plan çerçevesinde harekete geçecekti. Bu arada her hücum koluna bir tombaz (mavna) verilecek, tombazlar hazırlık mevziine kadar arabalarla, buradan da askerler tarafından taşınacaktı. Plana göre bir birinden birkaç yüz metre uzakta sekiz farklı noktadan kanal geçilecekti. Kanalın doğu kısmına mevzilenecek makineli tüfek bölüğü ise ilk hattaki bölüklerin kanalı geçişi sırasında İngilizlerin açacağı ateşe karşılık verecekti. Kanalın batısına geçecek olan ordunun hedefi kanaldan üç kilometre uzaktaki demiryolu ile kanal arasındaki bölgede kuzey, batı ve güney yönünde bir köprübaşı elde tutmaktı. Hücum emri gereği, hiçbir şekilde ses çıkarmamak-konuşmamak, sigara içmemek, matara, kasatura gibi madeni eşyaların ses çıkarmamasına dikkat etmek, tüfeklerin doldurulmayıp mekanizmasının açık bırakılması gibi- belirtilen hususlara sıkı sıkıya dikkat çekilmişti. Bu emre harfiyen uyulmuştu. Öyle ki, İngilizler ateş açtıktan sonra bile Osmanlı askeri ateş etmekten imtina etmiştir. Bu ise harekâtı olumsuz etkilemiştir.⁴⁴

Hücum emri 2-3 Şubat gecesi icra edilmeye başlayacaktı. Hücum, 2 Şubat günü öğleden sonra çıkan fırtınanın kumsal arazinin şeklini ve manzarasını değiştirdiği için hücum kollarının ve onların getirdiği mavnaların yerlerine geç getirilmesi nedeniyle

hem menzilin kısa olması, hem de patlamayan gülle atıkları için karadaki etkisi sınırlı idi. Diğer taraftan 1914 şartlarında harcanacak mühimmat önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak ölçüde idi. Mesela Yavuz'un ve Napolyon'un bir alan muharebesinde harcayacağı mühimmat, Birinci Dünya Savaşı sırasında ancak birkaç dakika için kullanılabilirdi. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi-1914-1918 Genel Savaşı/Savaşın Başından 1914-1915 kışına Kadar*, c.III, Ks.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.400-401.

43 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.119-120.

44 Erden, *Suriye Hatıraları*, s.49-50.

düşünüldenden üç buçuk saat sonra saat 02:00'de başlamış oldu. Harekâtın seyri konusunda Türk ve İngiliz kaynaklarına başvuran Ali Fuad Bey, birçok noktada kanaldaki çatışmanın başlaması ve sonuçlanmasına ilişkin verilerin örtüştüğünü göstermiştir: Hücum kollarının harekete geçişi, kanala indirilen mavnaların İngiliz ateşi karşısında bozguna uğraması, Timsah gölündeki İngiliz ve Fransız savaş gemilerine açılan ateş, bunlardan Hardving'in ateş alıp çekilmesi,⁴⁵ Requin ile bir süre karşılıklı ateşe devam edilmesi, İngiliz uçaklarının gerek dağ bataryasının yerini, gerekse Türk ordusunun durumunu tespit için yaptığı keşif seferleri, vs.

Nihayette Toussum ve Serapeum arasındaki bölgede kanalı geçmeye çalışan iki taburluk bir hücum gücü İngilizlerin şiddetli makineli tüfek ateşiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu arada geçit yerlerindeki İngiliz kuvvetleri sürekli olarak takviye edilmiş, zırhlı trenler de savaşa dâhil olmuştur. Kanal'ı geçmek için sahile indirilen çelik saç mavnalar İngiliz makineli tüfeklerin hedefi haline geliyor; ya batıyor ya da kullanılmaz hale geliyordu. Mavnalara binmek için gedik yerlerinde toplanan askerler şehit düşüyorlardı. İnatla Türk askerinin gösterdiği çaba ile ancak toplamda iki bölük asker "Allah Allah" nidalarıyla karşıya geçebilmiş, fakat bir süre sonra derin bir sessizlik hâkim olmuştur.⁴⁶ Sonuç itibarıyla hücum kollarının karşıya geçmek için ölümü hiçe sayarak gösterdiği fedakârlık bir sonuç vermemiş, taarruzdan üç saat sonra geçiş yapılamaz hale gelmiştir. Gün ağardığında mevcut otuz mavnanın çoğu gece hücumu sırasında batmış, ya da işe yaramaz hale gelmişti. Bir İngiliz torpidosu kanal boyunca hareket ederek kıyıdaki mavnaları tekrar ateş altına alıp tahrip etmiştir.⁴⁷ Bununla birlikte kanaldaki karşılıklı ateş günün akşamına kadar devam etmiştir. Ancak İngilizlere karşı üstünlük sağlanamadığı gibi, Osmanlı tarafının kayıpları da giderek artmıştır. Şimdi ne olacaktı. Hedefe ulaşılacağı inancıyla daha fazla fedakârlık mı yapılacak, yoksa bu sert mukabele karşısında geri çekilmek mi icap edecekti? Kuşkusuz buna karar verecek olan Cemal Paşa idi.

H- I. SÜVEYŞ KANALI SEFERİNDEN DÖNÜŞ

2-3 Şubat'ta kanala yapılan hücum akim kalmıştı. Falih Rıfkı'nın deyimiyle kanal seferi adeta "demire karşı yumuşak bir temas"tan ibaret kalmıştı.⁴⁸ Cemal Paşa, gerçek durum ve harekâta devam edip etmeyeceği, daha doğrusu geri çekilip dönmek kararını vermeden önce Ali Fuad Bey'i 8. Kolordu karargâhına göndermiştir. Ali Fuad Bey'in Von Kress'le yaptığı görüşmede Von Kress, kanala yapılacak yeni bir taarruzun araştırılıp araştırılmadığı ve buna dair şartlar konusunda ordunun fikrini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine, Ali Fuad Bey'in tavsiyesiyle Von Kress ile Cemal Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiştir.⁴⁹ Bu noktada Ali Fuad Bey, Cemal Paşa'nın aynı anda gerek Kolordu Kurmay Başkanı Von Kress, gerekse Von Kress'in mevkidaşı Frankenberg ile yaptığı görüşmeye tanıklık etmiş ve ordunun geri dönüşüne ilişkin bazı hususlara açıklık getirmiştir. Söz konusu görüşme sırasında Cemal Paşa'nın von Kress'e duruma dair görüşlerini ifade etmesini istemesi üzerine Frankenberg söz istemiş ve kendisinin hücumdan başarı ümidinin bulunmadığı, savaşa hemen son verilmesi gerektiği, aksi halde 4. Ordunun kötü bir sonla baş başa kalacağı, dolayısıyla da 4. Ordunun "kurtarılması" ve düzenli bir şekilde çekilmesi için bir an evvel savaşın durdurulması gerektiği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa'nın sorusuna Von Kress'in cevabı ise şöyle idi: "Taarruzda hiçbir başarı ümidi yoktur; çünkü tombazların çoğu mahvolmuştur. Fakat şeref bakımından kuvvei seferiye geri çekilmekten ise kanala atılarak mahvolmalıdır. Onun için taarruza devam edilmesi mütalaasındayım." Ali Fuad Bey, von Kress'in bu teklifini "hissi" bulmuş ve Kress'in söylediği gibi bir durumunun gerçekleşmesini "facia" olarak tanımlamıştır. Ayrıca Kress'i 45 Hardving'in dört yerden isabet alıp çekilmesi üzerine yerine Portsait'teki Amiral Swiftsure'nin komutasındaki zırhlı getirilmiştir. Uşın zırhlısı da Acı Göl'ün kuzey ucuna getirilmiştir.

46 BDHTH, c.IV, ks.I, s.212.

47 Erden, *Suriye Hatıraları*, s.58.

48 Falih Rıfkı Atay, *Ateş ve Güneş*, Yayına Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s.68.

49 BDHTH, c.IV, ks.1, s.215.

“kumarı sonuna kadar oynamak isteyen” bir oyuncuya benzetmiş ve onun bu teklifini de atılan son zar olarak görmüştür. Ali Fuad Bey'in anlatımına göre, Cemal Paşa “*Madem ki muvaffakiyet umudu yoktur. Yalnız zatî şeref için kuvvei seferiyeyi mahvetmeğe razı olamam. Muharebeyi kesmek ve çekilmek kararını veriyorum*” diyerek gerekli emirlerin hazırlanmasını kendisinden (Ali Fuad Bey) istemiştir. Ali Fuad Bey, vuku bulan görüşmeyi iki Alman generali arasındaki çekişme ya da çekememezliğin kuvvetli bir delili olarak görmüştür. Bu konuda daha sonra Frankenberg'in kendisine, “içini açığa vuran” şu sözlerini nakletmiştir: “*Eğer Von Kress ölmek istiyorsa kendisini kanala atsin fakat şahsiyle beraber Osmanlı kuvvei seferiyesini intihara sevketmeğe hakkı yoktur.*” Dolayısıyla, Ali Fuad Bey, ordunun kanaldan çekilişini Frankenberg'in Von Kress'e karşı kazanmış olduğu “manevi bir zafer” olarak addetmiştir. Öyle ki, Ali Fuad Bey bu rekabete ordunun kanaldan çekilip kurtuluşuna neden olacak derecede derin bir anlam yüklemiştir.⁵⁰

Ordunun kanaldan çekilme emrini Cemal Paşa 3 Şubat 1915'te vermiştir. Ordunun düzenli bir şekilde geri çekilmesini temin eden emirnamede dikkati çeken detaylardan biri, VIII. Kolordu'dan muharebe nedeniyle yirmi dört saatten beri su içmemiş, yemek yememiş olarak bahsedilmesidir. Emir üzerine geri çekilme 3-4 Ocak gecesi başlamış ve aynı günün sabahına kadar sürmüştür. Çekilme düşmana sezdirilmeden yapılmış ve gecenin yağmurlu ve karanlık olması da durumu kolaylaştırmıştır. Türk ordusu 4 Şubatta Ketibülhayl'da toplanmış, birliklere çekidüzen verilmişti. Eğer İngilizlerin karşı taarruzuna maruz kalınırsa burada savunma yapılacaktı. Ancak, İngilizlerin karşı saldırısı Timsah Gölü'ndeki bir kruvazörün 28. Alayı hedef alan top atışı ve uçakların keşif yapıp toplu gördükleri birliklere bomba atışı ile sınırlı kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, İngilizler çekilişin farkında olmadıkları gibi, Türk kuvvetlerinin ertesi günün (4 Şubat) sabahı yeniden saldırıya geçeceklerini düşünmekteydiler. Ayrıca İngilizler durum hakkında yeterli kadar bilgi edinip kanalın doğusuna kuvvet geçirmeye başladıklarında, vakit günün öğlenini bulmuştu. Hatta İngilizler öğleden sonra kanalın doğusuna bir tabur asker geçirmişlerdir.

Ali Fuad Bey, İngilizlerin Türkleri kanaldan çekildikten sonra neden takip etmediklerine dair daha sonra öğrendiklerini paylaşarak açıklamaya çalışmıştır. Maxwell'in 15 Şubat 1915 tarihli telgrafına atfen anlaşılan şudur ki, İngilizlerin büyük bir orduyu çöle sevk edip su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak konusunda herhangi bir hazırlığı mevcut değildi. İngiliz kuvvetlerinin bir kısmı taarruz hareketi için yeterli değildi. Daha da önemlisi İngilizler, Türklerin kendilerini çöle çekmek istediklerini düşünüyorlardı. Bu düşünceye göre Türklerin geri çekilişi bir tuzaktı ve İngilizlerin kanalın doğusuna geçmesiyle beraber Türkler geri dönüp yeniden saldırıya çıkacaklardı. Ayrıca İngilizler, ileri hareket sırasında Mısır halkından ve kendi ordusundaki Hintli ve Mısırlı Müslüman askerlerden emin olamıyordu.⁵¹

Ali Fuad Bey'in kanal seferinde Türk kayıpları konusunda verdiği rakamların, diğer kaynaklardaki verilere büyük ölçüde yakın olduğu görülmüştür. Ali Fuad Bey'e göre Türk tarafı 18 subay, 156 er şehit, 18 subay 399 er yaralı ve 16 subay, 803 er kayıp vermiştir.⁵²

50 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.158-160.

51 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.166.

52 Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, s.161. Ali Fuad Bey'in verdiği rakamları, seferde bulunan Cemal Paşa ve Von Kress ile mukayese ettiğimizde şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Cemal paşa'ya göre Türk kayıpları; 14 subay, 174 er şehit, 15 subay 366 er yaralı ve 15 subay, 712 er kayıp şeklindedir. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.188. Von Kress'in verdiği rakamlar da şöyledir: 14 subay, 178 er şehit, 15 subay 360 er yaralı ve 712 er kayıp idi. Kressenstein, *a.g.e.*, s.109. Dönemin bazı haber ajansları ve gazetelerine bakıldığında ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır ki. bu bilgiyi Cemal Paşa Hariciye Nezareti'nden istemişti. Reuters, 4 ve 5 Mart tarihinde geçtiği haberde; Türklerin 12.000 kuvvetle kanala hücum ettiğini, kum fırtınasının “düşmanın (Türklerin)” ilerlemesini durdurduğunu, bir çok Türk askerinin firar ederek “bize (İngilizlere)” katıldığını, Türklerin 400'ü ölü olmak üzere 2.400 kayıp verdiğini, İngilizlerin kaybının ise sadece 19 ölü, 93 yaralı olduğunu duyurmuştur. Londra'da yayımlanan resmi tebligatta ise Tosum mevkiinden hücumu geçen Türklerin kanalı dubalar ve direkler vasıtasıyla geçmeye çalıştıkları, Tosum ve Serapium'u bombardıman etmekle beraber 222 asker ve 8 subay esir vererek geri çekildiği, bu esnada İngilizlerin kaybının 2 subay, 13 asker ölü ve 58 esirden ibaret olduğu, Türk toplarının isabet ettiği “Hardving” vapurunda da 10 yaralının bulunduğu, benzer şekilde El Kantara

Peki, bu kayıp karşılığında elde edilen ne idi. Amaç hâsıl olmuş muydu? Yoksa, kanal her şeyin sonu mu olmuştu. Bu hususta Ali Fuad Bey'in değerlendirmesi gerçekçi görünmektedir. Ali Fuad Bey, harekâtın Türk tarafı için stratejik faydalarını şu şekilde açıklamıştır:

“Türklerin büyücek bir kuvveti, bilhassa ağır topçuyu Tih sahrasının ortasından geçirebilmiş ve kanalı zorlamış olmaları büyük bir sürpriz olmuş ve İngiltere’de ciddi endişe uyandırmıştır. Kanal hücumunun sonucu olarak kanalın ve Mısır’ın güvenliği kaygısı Britanya Hükümetinin düşüncelerinde önemli bir yer tutmuş ve Türklerin tekrar gelecekleri daima hesaba katılmıştır. Birinci Kanal seferinden sonra kanala karşı yapılan teşebbüs ve hareketler ve Mısır seferi için yapılan büyük ölçüdeki hazırlıklar [demiryolu, şose inşaatı, su tesisleri, pek çok deve alımı...] İngilizleri Mısır’da daima önemli kuvvetler bulundurmağa mecbur etmiş ve bu kuvvetler kesin sonuç (alınincaya kadar) cephesine gitmekten alıkonulmuştur.”⁵³

Kanaldan geri çekiliş 4-5 Şubat gecesi Cemal Paşa Tepesi’ne gelinerek devam etmiştir. Ordu, harekât sahasından uzaklaşmaya kadar geri çekilişini geceleri yürüyerek, gündüzleri de muhtemel bir savaş ve savunmaya hazır olarak geçirmiştir. Kanaldan çekilirken de iaş ve su temin etmek en büyük sorundu. Çünkü kanaldan çekilmek hiç düşünülmediği için dönüş için herhangi bir hazırlık yapılmamış, gerekli olan tedbirler alınmamıştı. Hazırlıklar orduyu kanalın önüne getirmek ve burada birkaç gün kalmak üzere yapılmıştı. Plana göre kanalın batısı zapt edilince bu kısımdaki bol su kaynakları elde edilmiş olacak, ordunun su kollarının çoğu erzak ve cephaneye koluna dönüştürülecekti.⁵⁴ Dönüş yolu orduyu kanalın önüne getiren yoldu (Ketibülhayl – Cemal Paşa Tepesi – İkinci Habra – Cefcafe – Birinci Habra – Birihamme – İbin– Hilal Ümmüşeyhan – Hafir – Halasa – Birüssebi). Osmanlı ordusunun dönüşü de ciddi zorluklar içinde gerçekleşmekle beraber, dönüş de gidiş kadar intizam içinde olmuştur.

Burada şu hususun altını çizmekte yarar vardır. Ordu dönüş yolunda Cefcafe’ye geldiğinde Türk Başkumandanlığı’ndan ve Alman Başkumandanlık Kurmay Vekâleti’nden iki ayrı telgraf almıştı. Türk Başkumandanlığı’nın telgrafında şunlar söyleniyordu: “Kanal taarruzunda ordunun muvaffak olmaması bütün Âlem-i İslâm üzerinde su-i tesir yapacağından kanala, ancak muvaffakiyet ihtimali muhakkak derecede görülürse taarruz edilmelidir. Binaenaleyh katî muvaffakiyet temin edecek vesait hazırlanincaya kadar İngilizlerin kanal üzerindeki kuvvetlerini karşınızda tutmaklığınız ve kanaldan vapurların geçmesini tatil ile iktifa etmekliğiniz maksadı temin eder.” Alman Başkumandanlık Kurmay Vekâleti ise telgrafında “Kuvveti ve vesaiti mahdut olan Osmanlı kuvve-i seferiyesinin üssül harekesinden gittikçe uzaklaşarak düşmanın kuvvet kaynaklarının içine dalması felaketi mucip olabilir. Binaenaleyh ihtiyatlı hareket edilmelidir” diyordu.⁵⁵

Her iki telgraf da göstermekteydi ki, ordunun kanalda ihtiyatlı hareket etmesi istenilmekteydi. Dolayısıyla da kanala yapılan saldırının bir başlangıç olduğu, sanki kanalı kontrol için yapılacak asıl sefer için şartların uygunluğunun beklenilmesi gerektiği anlaşılmaktaydı.

I- II. SÜVEYŞ KANALI SEFERİ

Başarısız ilk Kanal harekâtından sonra geri çekilen Cemal Paşa, “kesin sonuç alınacak” yeni bir Kanal seferi için tekrar hazırlanmaya başlamıştır. Menzil noktaları belirlenerek

civarında vuku bulan hücumda Türklerin 21 yaralı ve 60 esir bırakarak geri çekildiği belirtildikten sonra İngiliz mevkilerine 1,5 kilometre uzaktaki mevzilerinden hücum eden Türklerin püskürtüldüğü belirtilmiştir. BOA., DH.ŞRF., 49/270, 28 Ra. 1333.

53 Erden, *Paris’ten Tih Sahrasına*, s.166-167.

54 Erden, *Paris’ten Tih Sahrasına*, s.170-176.

55 Erden, *Paris’ten Tih Sahrasına*, s.173-174.

menzil teşkilatı oluşturulmuştur. Menzilleri birbirine bağlayan şoseler ile buna paralel demiryolları inşa edilmiştir. Bu çerçevede Sina yarımadasına kadar 264 kilometrelik demiryolu yapılmıştır. Yeniden yapılan veya onarılan karayolu ise 570 kilometreye ulaşmıştır. Su ihtiyacını karşılamak için motorlu tulumbarın bulunduğu yeni kuyular kazılmıştır. Ayrıca 38 kilometre uzunluğunda su borusu döşenmiştir. Haberleşme için 100 kilometrelik telgraf hattı döşenmiştir.

Karargâhı İbin'de olan *Çöl Kumandanlığı* kurulmuştur. VIII. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Von Krees'in atandığı Çöl Kumandanlığı'nın görevi kanala karşı taciz girişimlerini idare etmek ve sefer için çölde inşa edilecek demiryolu ve şose inşaatı, su tesisatı haberleşme hatları, sebze bahçeleri gibi yapıları tesis etmektir. Kasırgaların eksik olmadığı İbin, İngiliz uçaklarınca da sürekli keşif ve taciz edilmektedir.

Çöldeki teşkilatlanma ve hazırlık kanalın stratejik bir hedef olmaktan çıkmayacağını göstermekteydi. Bununla birlikte Mart başlarında Çanakkale cephesinin açılması tarafların gücünü yeni bir sahada toplamasına neden olmuştur. Bu bakımdan Türk Başkumandanlığı'nın 20 Şubat 1330 (5 Mart 1915) tarihli telgrafi sonraki gelişmelerin seyrini belirlemesi bakımından da önemlidir. Söz konusu telgrafta 19 Şubat 1915 tarihinden itibaren Çanakkale Boğazı'na taarruz ettikleri belirtildikten sonra, taarruzlarına devam edip karaya asker çıkaracakları ve Rusya'nın İtilaf devletlerinin yanında savaşa devam etmeleri için Boğazları kontrol etmek istedikleri yönde haber alındığı bildirilmiştir. Bu nedenle seyyar askerî kollarla kanalın taciz edilmesi ve ihtiyaç duyulması halinde bir fırkanın ivedilikle sorunsuz bir şekilde Çanakkale'ye sevk edilmesi istenmiştir. Telgrafın muhatabı olan Cemal Paşa cevabî telgrafında, kanala harekâtın hemen başlatılması emrini Çöl Kumandanlığı'na verdiğini, obüs bataryasının 6 Martta Gazze'den sevk edileceğini, 8. fırkanın da Nablus-Sebetia'da toplanarak ilk emrin bekleneceğini belirtmiştir.⁵⁶ Bu noktada belirtmek gerekir ki, Birinci Kanal Seferi'nden sonra 1915 yılının ilkbahar ve yaz aylarında diğer cephelere birçok kuvvet gönderilmiştir. Buna göre Mekke'den gelmiş Hicaz Tümeninden iki piyade alayı, iki makineli tüfek bölüğü, bir dağ bataryası, sıhhiye müfrezesi, muharebe müfrezesi ve tümen karargâhı Hicaz'a iade edilmiştir. 8, 10 ve 25. tümenler 15 santimetrelilik ağır obüs bataryasıyla Çanakkale'ye, 23 subay, 565 er, dağ topçu ve makineli tüfek takımından müteşekkil Hecinsüvar Alayı, 12 santimlik bir batarya, bir mantelli sahra topçu taburu ile 1.500 talimli er Irak'a, 24 mantel topu İstanbul'a, yeni kurulan 6,5 santimlik üç bataryadan ikisi İzmir'e, biri Musul'a gönderilmiştir.⁵⁷ 4. Ordunun bu sevkıyatı ivedilikle ve gidecek kuvvetlerin bütün ihtiyaçlarını eksiksiz olarak tamamlayıp gönderdiği dikkatten kaçmamaktadır.

Türk Başkumandanlığı'nın talimatı üzerine kanalın taciz edilmesi çölün zor şartlarına rağmen 1915 Martının ortalarından itibaren öncü kuvvetler tarafından defalarca tekrarlanmıştır. Ali Fuad Bey'in ayrıntılı bir şekilde aktardığı kanal taciz olayları özetle şöyle sıralanabilir. Osmanlı hizmetindeki bir Macar savaş gönüllüsü olan Gondos'un bir manga asker ve elli gönüllü bedevi ile önce Karantine'ye gelip buradaki su kuyularını, sonra da Süveyş Körfezi'nin Afrika sahilindeki Cemza mevkiine geçerek üç petrol kuyusunu tahrip etmesi; 17 Mart 1915'te Çöl kumandanının 800 mevcutlu piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü, iki dağ bataryası ve bir istihkam taburu ile Şaluf ile Acıgöl arasında kanalı taciz etmesi; Cemal Paşa'nın Bahriye Nezareti'nden getirttiği mayınların muhtelif zamanlarda muhtelif mevkilere yerleştirilmesi: Mesela 8 Nisan 1915'te seçilmiş erlerden oluşan bir birliğin kanala bir mayın koyması, ancak bu mayının patlamayıp İngilizler tarafından daha sonra fark edilmesi, yukarıda bahsi geçen Macar Gondos'un da elli erle Nahil'den Şaluf'a gidip 14-15 Nisan gecesi kanala iki mayın koyması ve 16 Mayıs'ta Mahdes mevkiinde taraflar arasında çatışmanın vuku bulması, Çöl Kumandanlığı'nın 4-5 Mayıs'ta İbin'den hareketle 180 piyade askeri, bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryası ile Kantara

⁵⁶ Erden, *Suriye Hatıraları*, s.94-95.

⁵⁷ Erden, *Suriye Hatıraları*, s.85-86.

yönünde taarruz teşebbüsünde bulunması, Kantara'ya benzer bir girişimin Mayıs sonunda yapılması.⁵⁸

Kanala yapılan taciz hareketleri, İngilizlerin savunma tedbirlerini artırmalarına neden olmuştur. Örneğin Nisan ortalarında kanaldaki dört savaş gemisine üç Fransız kruvazörünü eklemek zorunda kalmışlardır. Bu arada Türk kuvvetlerinin kanala tuzakladıkları mayınların tarafsız devletlerin gemilerini tehdit etmesi üzerine, Türk hükümeti tarafsız gemilerin mayına çarpmasını önlemek için kanala mayın konulduğunu ilan etmiş ve bunu tarafsız devletlere bildirmiştir. Bunun da İngiltere'nin kanalın tarafsızlığını ihlal etmiş olması nedeniyle savaş ve devletler hukuku açısından geçerli ve gerekli olduğunu ileri sürerek açıklamıştır.⁵⁹

Başkumandanlık Vekâleti'nin 31 Mayıs 1331 (13 Haziran 1915) tarihli telgrafında İngilizlerin Mısır seferinden Türklerin vazgeçtiği haberlerini yayarak Mısır'dan serbestçe kuvvet sevk ettiğini, dolayısıyla da Mısır seferinin tekrar yapılacağını gösterir hareketlerle İngiltere'nin kanalda hareketsiz bırakılmasının istenilmesi üzerine, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında kanala taciz hareketleri devam etmiştir. Örneğin bunlardan 28 Haziranda yapılan Teiroisas gemisinin batırılmasıydı. Yine 28 Temmuzda Kantara-Portsait arasındaki demiryolunun tahribi ve 9-10 Eylülde Acı Göl'ün doğu kıyısındaki telsiz telgraf istasyonunun havaya uçurulması İngilizler için can sıkıcı eylemler olmuştur. Ali Fuad Bey, bütün bu taciz girişimlerini "düşmana iğne batırmak" olarak nitelemiş ve ancak sonuç itibarıyla güdülen amaca ulaşıldığını ileri sürmüştür. Ali Fuad Bey'e göre⁶⁰ Kanal'da gidiş, gelişin sürekli olarak taciz ve tehdit edilmesi, İngilizleri Kanal'ın güvenliği konusunda endişelendirmiştir. Bu nedenle de İngilizler 1916 yılı başında kanalın doğusunda ve bir günlük yürüyüş mesafesinde, pek çok para ve malzeme sarf ederek ve binlerce insan kullanarak Akdeniz'den Süveyş Körfezi'ne kadar müstahkem bir hat inşa etmek zorunda kalmışlardır.

Enver Paşa, Cemal Paşa'nın daveti üzerine 26 Kanun-ı sani 1331 (8 Şubat 1916) tarihli telgrafta⁶¹ belirtildiği üzere "*bir çıkarmaya karşı pek mühim mintıkların suret-i müdafaasını anlamak arzusuyla*" 1916 Şubatında bölgeye bir gezi düzenlemiştir. Bu çerçevede Suriye-Filistin ve Sina Çölüne yaptığı uzun keşif seferinden sonra Medine'yi ziyaret etmiştir. Medine ziyaretinde bulunan Ali Fuad Bey, Enver Paşa'nın Medine ziyaretindeki niyetinin Ravza-i Mutahhara'ya gidip Hz. Peygambere tazimlerini sunmak, Çanakkale'de düşman orduları ve donanmasının mağlup olmasından dolayı şükran ve minnetlerini arz etmek olduğunu belirtmiştir. Bu ziyaretin bir amacı da Mekke Şerifi Hüseyin ile oğlu Faysal'ın sadakatini görmektir. Bu suretle Arapların isyan hareketi konusunda iştilen dedikodular hakkında bir fikir edinmiş olacaktı. Enver Paşa, Medine'de Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın şeklen de olsa bağlılığını görmüştür. Şerif görünüşteki bağlılığını oğlu Faysal vasıtasıyla Enver ve Cemal paşalara takdim ettiği birer altın kılıçla göstermiş, karşılığında da savaşa mahsus altın ve gümüş imtiyaz madalyaları almıştır. Enver Paşa, Şerif'e gönderdiği 20 Şubat 1331 (5 Mart 1916) tarihli yazıda onu "*bidayetten (başından) beri Cihad-ı Mukaddes esnasında fedakârlık gösteren*" olarak addetmiştir. Oysa, Ali Fuad Bey'in Lawrence'ın "Çöl'de İsyan" kitabına atfen naklettiği ve Şerif Ali, Faysal ve Arap şeyhleri arasında geçen bir konuşmada aslında Arap isyanının artık an meselesi olduğu görülmüştür. Söz konusu konuşmada Enver ve Cemal Paşa'nın öldürülmek istendiği, ancak daha zamanın gelmemesi nedeniyle Faysal'ın buna rıza göstermediği anlaşılmıştır.⁶²

58 Bakınız: Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 95-101.

59 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 99.

60 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 107-108.

61 Telgraf için bakınız: Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 215-216.

62 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 221. Kanal hareketine ağır bir darbe indiren, esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Filistin'den çekilişinde büyük rol oynayan Şerif Hüseyin'in isyanı 2 Haziran 1916'da başlamıştır. Bu isyan, İngilizlerin Kanal'ın doğusuna yerleşmesine ve bir istila hareketi planı yapmasına yol açtığı gibi, Osmanlı Devleti'ni Hicaz bölgesinde meşgul ederek Hicaz'daki ordudan yararlanamamasına da neden olmuştur. Esas

Osmanlı hazırlıkları bu merkezde iken İngilizler Çanakkale başarısızlığından sonra kuvvetlerini Mısır'da toplamışlardı. Mısır Genel Kumandanı Maxwell, Türklerin Çanakkale'yi boşaltmasının ardından Türklerin büyük bir orduyla -250.000 kişi öngörüyordu- Sina'dan Mısır'a taarruz edeceğini düşünüyordu. Bu nedenle İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan kanalın savunması için 12 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 20 ağır batarya ve Mısırda huzur ve emniyetin muhafazası için 2 piyade tümeni ile Sünusilere karşı batı sınırını korumak için de 3 karma tugay istemiştir. Ancak İngiltere Savaş Bakanlığı bu talebi abartılı bulmuş ve bunun yerine 19 ağır batarya, zırhlı otomobiller, gerekli olan uçaklar ile 3'ü atlı, 8'i de piyade olmak üzere 11 tümen göndermeyi yeterli görmüştür. Kuşkusuz Mısır'ın/Kanal'ın savunmasında 1916 yılı başında İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'in Mısır'a gelişi ve Maxwell'in yerine Mısır Genel Kumandanlığı'na Murray'ın atanması bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Zira, Kitchener Mısır'a geldiğinde İngiliz kuvvetlerinin kanalın batısındaki savunma stratejisine itiraz ederek savunma tertibatının doğuda kanaldan uzakta bir hatta alınması istemiştir. Kitchener, Türklerin kanal ulaşımını topçu ateşiyle her an kesmesinin mümkün olduğunu belirterek Türk topçularının kanalın doğusunda mevzileneceği sahanın mutlaka kontrol edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla kanalın 15-20 kilometre doğusunda tahkimli bir savunma hattının kurulmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede İngilizler bol miktarda para malzeme ve işçi kullanarak bu hattı inşa etmiştir. Yol ve su şebekeleri genişletilmiş, bu mevzilerde bulunacak kuvvetlerin su ihtiyacı sağlanmış, kanalda seyyar köprüler çoğaltılmıştır.⁶³ İngilizlerin Mısır'daki kuvvetlerinin toplam sayısı 300.000'i bulmuştu.⁶⁴ Bu kuvvetlerin bir kısmını daha sonra Avrupa ve Selanik cepheleri ile Irak'a göndermiştir. Kanal Harekâtı'nın başladığı 1916 Temmuzunda İngilizlerin Kanaldaki kuvveti dört piyade tümeni, Anzak kolordusu ve bir süvari tümeninden oluşmaktaydı. Kuvvetlerinin bir kısmını Kanal'ın doğu kısmına geçiren İngilizler, Filistin'e saldırı için de hazırlanmaktaydılar.

Enver Paşa 29 Temmuz 1331 (1 Ağustos 1915) tarihli telgrafında “*Mısır seferi hazırlıklarının vakit ve zamanıyla ikmal edilemeyeceğini*”, fakat bunun söz konusu seferi “*terk değil ancak talik edeceğini (erteleyeceğini)*” belirtmiş, yapılacak hazırlıkların da ne geç, ne de erken olacak şekilde tasarlanıp 1916'da tamamlanmasını istemiştir.⁶⁵ Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâletî'nin seferin yaklaşık bir yıl ertelenmesine dair tasarısını hem mevcut siyasi durum, hem de ordunun durumu nedeniyle uygulamanın ciddi mahzurlar taşıdığını düşünmüştür. Bu nedenle Enver Paşa'yı gerek seferin tarihi, gerekse yapılan ve yapılması gereken hazırlıklar konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ona göre seferin uzun süre ile ertelenmesi daha büyük masraflara, dolayısıyla da daha ciddi sıkıntılara neden olacaktı. Cemal Paşa, seferin Şubat 1916'ya ertelenmesini teklif etmiş ve görüşlerinin izah edilmesi için de Von Kress'i İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'da Enver Paşa ile görüşen Von Kress Mısır Seferi konusunda Cemal Paşa'nın teklifini “cüz'i bir tadilatla” kabul ettirmiştir. Bununla birlikte Enver Paşa, sefer için gerekli olan asker, mühimmat ve para yardımı için Von Kress'i Almanya'ya göndermiştir. Almanya'dan istenen, 8 havan, 12 obüs topu, 250 kilometrelik demiryolu malzemesi ve demiryolu birliği, birinci kademedeki her piyade taburuna bir makineli tüfek bölüğü, yüz makineli tüfek, 8 balon topu, her biri üç bölükten oluşan iki taburlu bir istihkâm alayı, yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde 4 subay, 6 hafif telsiz telgraf istasyonu, 4 uçaksavar top takımı, birkaç savaş uçağı ve uçak müfrezesi, 10 cmlik 1500, 15 cmlik 750, 21 cmlik 500 atımlık havan topu, 1 Şubat 1916'ya kadar 25 milyon Mark, bu tarihten sonra da her ay için 5 Milyon Mark idi.⁶⁶

İtibariyle Şerif Hüseyin'le İngilizlerin irtibatı ve padişaha olan sadakatsizliği daha savaşın başında, Cihat fetvasının ilan edildiği tarihte mevcuttu. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi-Resimli Haritalı*, c.VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.3550. Cemal Paşa daha 1915 yılında Suriye ve Filistin'de düşman karşısında durum hassasiyetinden söz ederken bölgede Arap asilerin gizli teşebbüs içinde olduğunu fark etmişti. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.195.

63 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 229-230; Kressenstein, *a.g.e.*, s.194.

64 Görgülü, *a.g.e.*, s.133.

65 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 189-190.

66 Enver Paşa'nın Alman Baş Kumandanlığı'na gönderdiği yazı için bakınız: Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 195-200.

Von Kress'in ifadesine göre Alman Başkumandanlığı, tasarlanan sefer planı ve istenen yardım konusunda Türk Başkumandanlığı'yla aynı fikirdeydi. Ancak kararın Kasım ayında verileceği kendisine bildirildi. Kesin karar beklenirken de İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Selanik'e asker çıkarması Osmanlı ordusunun Bulgarlara yardımını zorunlu kılmıştır. Bu arada Kafkasya ve Irak cephesine de takviye birliklerin gönderilmesi lüzumlu hale gelmişti. Bu nedenle 4. ordunun talepleri karşılanamayacağı gibi Mısır seferi de *"sınırlı hedefli bir kanal hareketi"* ne dönüşecektir.⁶⁷ İkinci Kanal hareketi ise şöyle gelişecekti:

Bilindiği gibi Mısır seferinin 150.000 kişilik bir kuvvetle 1916 Şubatında yapılması planlanmıştır. Ancak istenilen yardımın tam olarak karşılanamaması ve diğer cephelere kuvvet sevk edilmesi nedeniyle sefer planı hem zamanında tatbik edilememiş, hem de kapsamlı bir şekilde dönüştürülemedi. Bu arada Cemal Paşa, bir taraftan Kanal'a taarruz için hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da İngilizlerin Filistin'e yapacakları bir saldırıda çıkarma yapılabilecek noktaların tahkimiyle meşgul olmuştur.⁶⁸ Temmuz ayındaki taarruzdan önce Nisan ayındaki küçük bir Osmanlı müfrezesi Katya civarında bir İngiliz süvari alayını bozguna uğratarak başarı kazanmıştır.⁶⁹ Bununla birlikte asıl büyük sefer, bir başka deyişle II. Kanal Harekâtı 16 Temmuz 1916 tarihinde başlamıştır. Bu seferin hedefi İngilizleri Mısır'dan kovmak için kanalın batısında mevzi kazanmak değil, kanalın doğusunu ele geçirmektir. Bu suretle Kanal'ın doğu sahiline yerleşip uzun menzilli toplarla Kanal'dan tüccar gemilerinin geçişi engellenecekti.⁷⁰ Böylece, İngilizlere Kanal'ın daima tehdit altında olduğu ve muhafazası için burada mütemadiyen büyük kuvvetler bulundurmaları mecburiyetinde oldukları hissettirilmiş olacaktır.⁷¹ Bütün bunlar yapılırken de, seferin zamanı ve Türk tarafında yapılan hazırlıklar sır gibi gizleniyordu. Yolcuların bile seyahatleri sıkı bir izin ve onay zincirine tabiydi. Şöyle ki, bir yolcu, bulunduğu bölgenin valisi veya müstakil mutasarrıfından aldığı tezkireyi 4. Ordu Komutanlığı'na onaylattıktan sonra Halep ve Pozantı müfettişliklerinden vize almak zorundaydılar. Aksi halde seyahatlerine devamdan men edilirdi.⁷²

Osmanlı kuvvetleri Temmuzun 16'sında harekete geçmiştir. Bu ikinci seferi Von Kress icra etmiştir. Kress, seferi, El-Ariş'ten başlamış eski kervan yolu olan Katya-Kantara güzergâhını takip ederek gerçekleştirmiştir. Türk ordusunun harekete geçtiği sırada İngilizler Kanal'ın doğusunda sağlam bir müdafaa hattı kurmuşlardı. Bu noktadan itibaren II. Kanal Seferini bütünsel bir çevreye oturtmak açısından Von Kress'in anlatımına başvurmak gerekmektedir. Von Kress'in 4 Temmuzda hazırladığı rapora göre İngilizlerin cephe durumu şöyleydi: *"İngilizler, şu birkaç ay içinde büyük miktarda insan, savaş malzemesi ve para sarfederek Kanal'ın doğusunda her çeşit sayısız irtibat hatlarıyla örülü mükemmel bir müdafaa şebekesi kurarak bizim zayıf taarruz kuvvetlerimize kat kat üstün birliklerle bizi beklemektedirler."*⁷³

Nitekim Türk ordusunun ileri harekâtı, Temmuz sonu Ağustos başında, üstün İngiliz birlikleri karşısında önce Katıba'da, sonra da Romani'de uğradığı yenilgiler sonucunda ağır bir darbe yemiştir. Von Kress hücumun İngiliz kuvvetleri tarafından püskürtülüp tamamen durdurulduğunu görünce çekilmeye karar vermiştir. 7 Ağustosta geri çekilme başlamış ve Osmanlı kuvvetleri ancak 14 Ağustosta El-Ariş'te toplanabilmiştir. Verilen kayıplar ağır olmuştur. Şehit olan ve kaybolanların sayısı 4.000'i bulmuştu.⁷⁴ Artık bu son

67 Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 205.

68 Filistin'de çıkarma yapılacak bölgelerin birinci derece Akka-Hayfa, ikinci derecede Yafa, son olarak da Gazze olacağı düşünülmüştü. Türk kurmayının sahil savunma planı, amacı ve alınan tedbirler konusunda bilgi için bakınız: Erden, *Suriye Hatıraları*, s. 136-140.

69 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Haz: Muzaffer Albayrak, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi: 48, İstanbul, 2007, s.174.

70 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.198.

71 Kressenstein, *a.g.e.*, s.211.

72 BOA., *DH.ŞRF.*, 67/82, 23 L. 1334

73 Sanders, *a.g.e.*, s.176.

74 Kressenstein, *a.g.e.*, s.224.

sefer Osmanlıların Kanal'a ilişkin bütün tasavvurlarının sonu olmuştur. II. Kanal savaşında İngilizlerin kazandıkları kesin başarı, kendilerini daha büyük sonuçlar elde etmeye zorlamıştır.

İ-SONUÇ

Ali Fuad Erden'in 4. Ordu Kurmay Başkanlığı görevi sırasında aktarmış olduğu Suriye hatıraları, I ve II. Kanal Seferi'ne ilişkin yeni bilgiler ihtiva etmekle birlikte, büyük ölçüde dönemin diğer kaynaklarıyla örtüşmektedir. Savaştan sonra ele aldığı hatıratında, tanık olduğu olayları ele alırken gerek aynı safta yer aldığı meslektaşlarının, gerekse karşı tarafın kaynaklarından yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu bakımdan cephedeki gelişmeleri izah ederken hatıratına bir taraftan yapılan yazışmaları eklerken, diğer taraftan örneğin bir İngiliz/Fransız gazetesinin haberini ya da yorumunu koymuştur. İki Kanal harekâtı ve Suriye'de geçirdiği günlere ilişkin aktarımı, zaman zaman iç dünyasının ruh halini aksettirmekle beraber, genel olarak kendi deyimiyle "*olduğu gibi ve olduğu kadar*" sunduğu söylenebilir. Ali Fuad Bey'in zaman zaman edebî bir üslupla ele aldığı olaylara bakış açısının iyi bir gözlemi ve stratejik bakışı yansıttığını söylemek abartılı olmasa gerektir. Gerek gözlemleri, gerekse olayları açıklarken yararlandığı yazışmalar Suriye'de ordunun durumunu, hicaz isyanını, iki kanal harekâtının da amacını, hangi güçlüklerle gerçekleştiğini, sonuçlarını orta koyan bütünsel bir tablo sunmaktadır. Savaş yıllarında bulunmuş olduğu şehirlerin tarihsel gelişimine dair vermiş olduğu bilgiler ise tarihçiler için yüzeysel mahiyettedir. Savaşın ilk yıllarına ilişkin ele aldığımız bu kısa dönem, Ali Fuad Bey'in de anlatımından anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin yabancı bir devletin yardımı olmadan ayakta kalamayacağını göstermiştir. Aynı zamanda Osmanlı subaylarının pek çoğunun, ülkenin belirsiz bir geleceğe sürüklendiğinin farkında olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen, söz konusu dönemde, Osmanlı Devleti'nin çağını iyi anlayan, askerlik sanatına vakıf nitelikli genç subaylara sahip olduğu ve ölmekte olan devleti yaşatmaya çalışan bir milli ruhun canlılığının mevcut olduğu görülmüştür.

K-KAYNAKÇA

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

DH.ŞRF., 49/270, 28 Ra. 1333; DH.ŞRF., 62/21, 29 Ca. 1334; DH.ŞRF., 67/82, 23 L. 1334.

2-Hatıratlar

Atay, Falih Rifki, *Ateş ve Güneş*, Yayına Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.

Cemal Paşa, *Hatıralar/ İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Erden, Ali Fuad, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları:129, İkinci Baskı, Ankara.

-----, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

-----, *Paris'ten Tih Sahrasına*, 2. Basım, Ankara, 1949.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, İnönü Kitaplığı, Ağustos 2014.

Mühlman, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914/ Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Von Kressenstein, Friedrich Freiherr, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Almanca'dan Çeviren: Tahir Balaban, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi: 72, İstanbul, 2007.

Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Sene*, Haz: Muzaffer Albayrak, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi: 48, İstanbul, 2007.

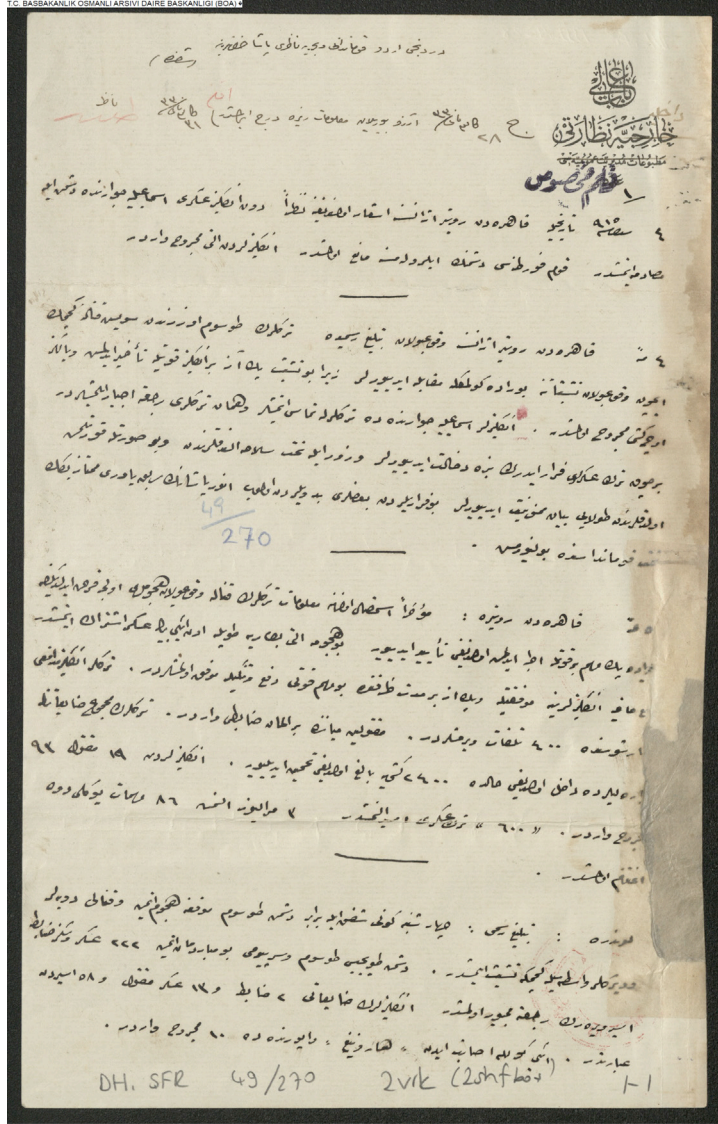
3-Araştırmalar

- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi-1914-1918 Genel Savaşı/Savaşın Başından 1914-1915 kışına Kadar*, c.III, Ks.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giri (BDHTH)*, c.1, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Seri No:3, Ankara, 1970.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi/Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar (BDHTH)*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları: 3, c.4, Ks.1, Ankara, 1979.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu/Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi-1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi-Resimli Haritalı*, c.VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Shaw, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu/Savaşa Giriş*, c.1, Çev: Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Tuncer, Hüner, "1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ed:Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s.209-231.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu/Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı*, Kaynak Yayınları: 583, İstanbul, 2011.
- Ülman, A. Halûk, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

L-EKLER

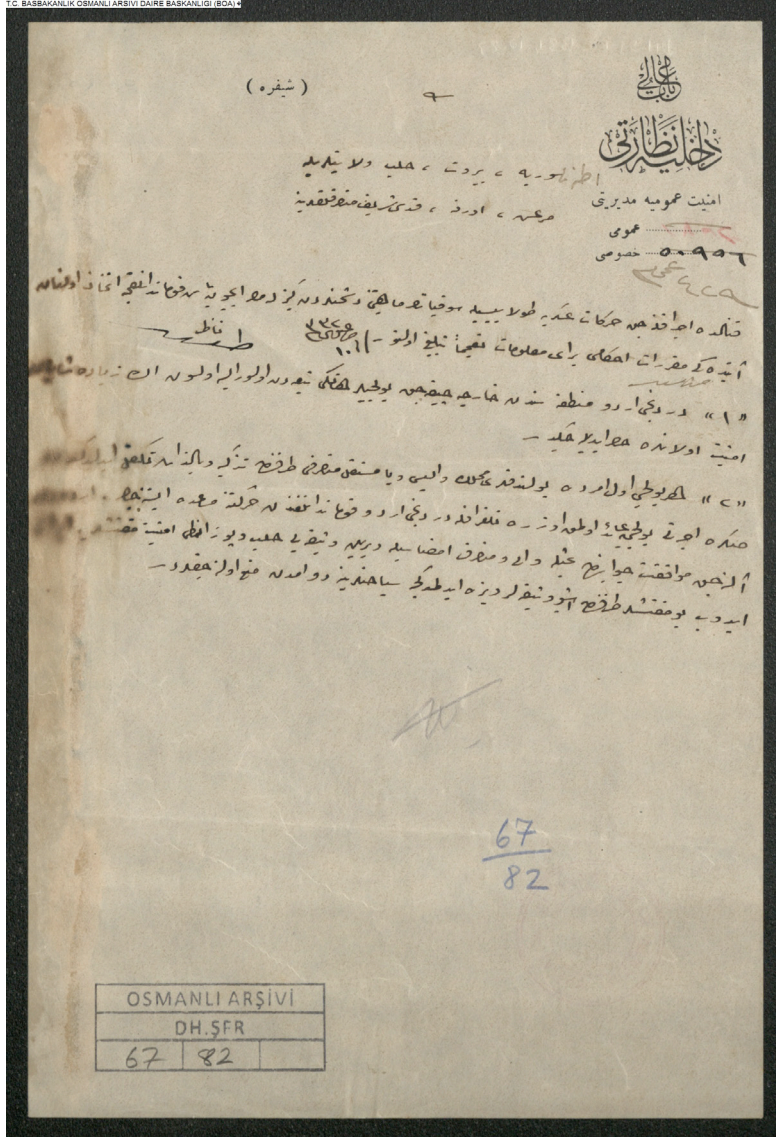

Ek 1: Ali Fuad Erden (Sol başta), Trakya Manevralarında Mustafa Kemal Atatürk ile (1936).

DH.ŞFR.00049.00270.001

Ek 2: BOA., DH.ŞRF., 49/270, 28 Ra. 1333. Süveyş Kanalı Harekâtının sonuçları hakkında Reuters, Bulgar Ajans ve İngiliz resmi tebliğine dair Londra merkezli haberlerin Hariciye Nezareti tarafından 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya çekilen cevabî telgrafla bildirilmesi.

DH.ŞFR.00067.00082.001

Ek 3: BOA., DH. ŞRF., 67/82, 23 L.1334. Süveyş Kanal Harekati sırasında yapılacak sevkıyatın mahiyetini İngilizlerden gizlemek için alınması gereken tedbirler hakkında Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Adana, Suriye, Beyrut, Halep vilayetleriyle Maraş, Urfa ve Kudüs mutasarrıflıklarına çekilen telgraf.